

Glatz Ferenc

Tudományos-technikai forradalom— tudománypolitika—Akadémia

Tisztelt Olvasó!

Közgyűlési beszámoló szövegét kapja itt kézbe. Az 1996. december 12-i Akadémiai Közgyűlésre szánt elnöki előadás tervezett szövegét. A szöveget augusztus-szeptemberben készítettem. A majd száz oldal terjedelmű kéziratot használtam interjúkhoz, előadásokhoz, kisebb publikálásokhoz.

A közgyűlésen azután szabadon beszéltem. Most azonban közreadom az egész eredeti szövegegyüttest. Az elhangzott beszéd gondolatmenetén semmit nem változtattam. Az ottani kijelentésekből, megállapításokból semmit sem hagytam el. De a Közgyűlésen érthető módon erősen kellett rövidítenem az általános, pedig éppen először, már a nyáron kidolgozott részeket: korunk tudományos-technikai kihívásairól a közép-kelet-európai térséggel szemben általában és különösen a tudományműveléssel szemben; az elitértelmiség feladatvállalásáról, a tudománypolitika tartalmáról.

A jobb eligazodás és áttekinthetőség kedvéért a szöveg elé illeszttem az eredeti vázlatot is, amelyet az élő előadásban állandóan egyik kezemben tartottam.

I. Korunk kihívásai és a közép-kelet-európai társadalmak

Termelésszervezet — Informatika és igazgatás — Érintkezési kultúra: lingua franca és anyanyelv — A munkaerő versenyképessége — A kihívások és a „kelet” — Alternatívák és a jövő kérdései — Az elit feladatai — Új munkamegosztás politika és értelmiség között — Új típusú tudós-magatartás — Tudomány-közélet-politika — Akadémiánk hármas funkciója

II. Korunk kihívásai a tudósokkal szemben

Kutatói tevékenység az informatika korában — A tudományművelés szervezete — Tudomány, informatika, társadalom — A tudománypolitikai újragondolás kényszere

III. Új tudománypolitikai alapelvek szükségéről

A tudományművelés új környezete Magyarországon — Örökségünk gazdagsága és teherterelei — 1927, 1968, 1997

IV. A tudománypolitikai alapelvekről

A tudománypolitika fogalmáról — Tudományszervezet: autonómiák és végrehajtó hatalom — Finanszírozás — A tudás - értékteremtő a társadalomban — A tudomány nemzeti funkciójáról — A kutatóértelmiség helyzete

V. Autonóm köztestület — állami-nemzeti szerepvállalás

Mit ér autonómiánk? — Autonómiánk hagyománya — Akadémia és törvényhozás — Akadémia és az államigazgatás — költségvetés, kincstár — A művelődési tárca — A kutatóhálózat konszolidációja — Tudományos osztályok — A „belső üzem” — Köztestületiség — Három év feladatairól

Tisztelt Elnök Úr, Tisztelt Közgyűlés!

Sorsfordító éveket él meg a magyar társadalom. Ahogy sorsfordító éveket élnek meg Közép-Kelet-Európa velünk szomszédos társadalmi is. A szovjet rendszer váratlanul összeomlott. Összeomlása után hirtelen ránk szakadtak a nyugati és a keleti civilizációk termékei, mindenekelőtt a kormeghatározó új erő, az informatika. Az *ipari-technikai forradalom újabb szakaszának gyümölcse*. A szovjet rendszer politikai-katonai eszközökkel elválasztotta a térséget az ezredvég új világtendenciáitól. Most szembesülünk korunk új, Glóbusz szintű kihívásaival. Nem térhetünk ki előlük, amikor jövőnkről gondolkodunk. A magyarországi állampolgári közösség és a hét államba szakadt magyar nemzet jövőjéről. És nem térhetünk ki e kihívások elől, amikor tudósközösségünk jövőjéről — mint egyetemesen gondolkodó tudóstársadalom tagjai —, Akadémiánk lehetséges új célkitűzéseiről tanakodunk. Hogy ne áldozatai, de haszonélvezői legyünk az új koráramnak. Mint állampolgárok, mint tudósok.

„Korunk kihívásai a közép-európai társadalmakkal szemben”, „korunk kihívásai a tudomány művelőivel szemben” — így hangzik az a két első témakör, amelyről szólnunk kell, mielőtt a magyarországi tudománypolitika részletes taglalásába bocsátkoznánk.

Először a térségünket ért új kihívásokról.

I. Korunk kihívásai és a közép-kelet-európai társadalmak

Termelés-szervezet

Ma már látjuk: az *újabb tudományos és technikai forradalom* temette maga alá a szovjet rendszert. Úgy is, mint katonai-stratégiai egységet, és úgy is, mint társadalmi szervezetet. Mint az újhoz igazodni képtelen formációt.

Az összeomlás után a chip, a mikroelektronika, a hír- és információtovábbító rendszerek, a számítógépek újabb és újabb generációi most már szabadon fejtik ki társadalomátformáló hatásukat a közép-kelet-európai régióban is. Kikezdik a termelés-szervezetet és az arra épülő munkaszervezetet, az egyén és közösség között feszülő érintkezés- és közösségkultúrát, és kikezdik a közösség területi-igazgatási szerkezetét is. Nem szólva arról, hogy gyorsabban demokratizálják a térség politikai szervezeteit, mint az elmúlt másfél száz év bármelyik helyi politikai ereje. Egyik napról a másikra a polgár napi életmenetének részévé teszi a köz eseményeit. A közösség dolgairól véleményt nyilvánítani — ma már mindenkinek biztosított lehetőség, szinte társadalmi kényszer. Ha a lehetőséggel a polgár nem is él.

Az új ipari-technikai forradalom erői nemcsak a szovjet rendszert gyűrték maguk alá, de siettetik az összeomlás után magát a térség több évszázada húzóó integrációját is. A nyugati, illetve a világpiacba. *A 19. század első felében kialakult világrendszer most bomlik fel.* E bomlás és az új formák kialakulása része mindannak, ami térségünkben történik.

Tekintsünk vissza. A 19—20. századi ipari-technikai forradalmak csodálatos gépkorszakot varázsoltak a vaskorszak utolsó periódusából. A gép — először a gőz-, majd a robbanó- és a villanymotorral hajtott gép — nemcsak a munkavégzés folyamatait, a munka eszköz-kultúráját, az emberi mozdulatrendszer évezredes ütemét változtatta meg, de új típusú nagyközösségi termelés-szervezési kereteket is kívánt. Szabad munkaerőpiacot teremtett több ezer év után. Fokozatosan átalakította az ember köznapi életének meghatározó tényezőit is: a helyváltoztatást, a település- és lakáskereteket. Új formákat hozott a helyi igazgatásban, a viselkedésnormákban, az életritmusban.

De tekintsünk előre! Napjaink termelés- és munkaszervezete az előző századéhoz hasonló nagyságrendű változásokat él meg. Az informatika segítségével felerősödnek a globalizálódási tendenciák: mind a termelésirányításban, -szervezésben, kereskedelemben, mind az egyén közlekedés- és helyváltoztatás-rendszerében. Az egyén mozgási és érdeklődési rádiusza szinte határtalanná bővül. *A termelés-szervezés új technikai véglegesen felörltik a nemzetgazdaságok düledező kerítéseit.* Iparos, földműves, értelmiségi munkahelye — dolgozzék akár a legkisebb faluban is — a világpiac része lett. Munkavégző képességeit, eredményességét, termékeit a világpiac mércéjén mérik. És figyeljük: a társadalom most szembesül az *új hatalmi tényezővel*: az információval. A hadsereg, a pénz, a hivatal után ez az új hatalmi eszköz. Az információ, a tudás értékrendteremtő. Az emberi boldogulás, a személyi érvényesülés feltétele. Feltételezésünk csak, még nem bizonyos-

ság: a tudás értékrendteremtő volta majd szükségszerűen növeli a tudás intézményeinek hatalmát és feltehetően új társadalmi hierarchiakat szül, vagy legalábbis átrendezi a régieket. Évtizedek óta jelen vannak a polgári társadalmak mindennapjaiban a nyugati világméretű korszakváltás e technikai-technológiai, kulturális és politikai összetevői. Térségünk társas életére most zúdultak rá az új világerők. Be kell ismernünk: felkészületlenül értek bennünket.

Informatika és igazgatás

Korunk ipari-technikai forradalma radikális változásokat kényszerít ki és tesz lehetővé a *közösségszervezés technikájában*. Kegyetlenül kérdőjelezi meg mindekelőtt az eddigi *területigazgatási rendszerek életképességét*. Az informatika korában — a mobil telefonok, az elektronikus sajtó új technikájához igazodó gondolkodásban — más lesz az értelme a „távolság” fogalmának. Az igazgatás, az „ügy intézése” — azaz az adminisztráció — rádiusza, területi határa kitágulhat. És hatékonyabbá válhat. Szétrobbanthatja a régi területigazgatási szervezeteket. Hacsak a régi bürokrácia érdekvényesítési szervezete nem olyan erős, hogy ellenáll a racionalizálásnak és a szellemi erőfeszítéseket kívánó új technikák elsajátításának.

A múlt század területigazgatási egységei közül vajon melyek maradandóak? Állandónak látszanak a *községek*, azaz a szűkebb lakóhelyi közösség. De vajon életképesek-e a múlt század egyéb területszerveződési keretei? És vajon mi lesz az *államok mint területigazgatási egységek sorsa*? Maradnak a vaskorszak európai térképére felrajzolt határok? És maradnak az *államok mai funkciói, jogosítványai*? A 19. századi ipari forradalmak a területigazgatás alapjává tették a helyi igazgathoz, valamint üzemszervezéshez szükséges anyanyelvűséget. Így születtek a kontinens nemzetállamai. És ezekre ráépült a gazdasági-kereskedelmi-biztonságivédelmi adminisztráció. A mostani új termelészervezési elvek nem tűrik a térség totális nemzetállami tagolását. És fessegeti azt az egyén mozgásradiusának, az információcsere rádiuszának tágulása. Az állam múlt századi formája rákényszerül arra, hogy jogosítványokat adjon át a nagyobb integrációs egységeknek. Mindekelőtt gazdasági-igazgatási és védelmi stratégiai jogosítványokat. És lehetővé válik, hogy jogosítványokat adjon át a kisebb, az államhatáron belüli regionális, valamint helyi (községi) igazgatási, esetleg szakmai alapon alakuló, autonóm közösségszerveződési egységeknek. Nagy kérdés, mennyire fogja a kontinentális integráció gyengíteni a polgárokat és a termelést korlátozó nemzetállamot, és mennyire fogja erősíteni az azoktól független új, regionális szervezeteket. Az Európai Unió idevonatkozó állásfoglalásai előnyben részesítik a regionális intézményeket és kezdeményezéseket. Finanszírozási alapelve — a feladat-, illetve projektfinanszírozás — is ilyen alapon nyugszik. Erőfeszítések ezek a nemzetállami adminisztrációk hatalmi túlsúlyának leépítésére.

A területigazgatási rendszer válságát felerősíti Közép-Európában az a tény, hogy itt a *területigazgatási szervezetek* (azaz az államok) határai soha nem estek egybe a *nemzetek szállásterületeivel*. Mi a jövő? Újabb mikro-nemzetállamok, amilyenek az 1991 után létrejött új Szlovákia, Csehország, Szlovénia, Horvátország? Vagy? Éppen ezekre épülve alakulhat ki a közép-kelet-európai államok egy új

típusú föderációja? Amelyről évtizede visszhang nélkül beszélünk? Amely elsősorban a negyvenéves kényszer-integráció, a KGST emléke miatt nem lehet népszerű a kortársaink szemében? Vagy lehetséges egy új típusú integrációpluralizmus? Európai, illetve közép-kelet-európai méretekben? Amelyben megmarad az állami szuverenitás, marad az állam területi-igazgatási egysége — a közbiztonság, a lokális és a nemzeti kultúrákat szolgáló igazgatás egysége. De más rádiuszokat követ a gazdasági-termelési integráció: regionális, illetve interkontinentális érdekeket. És mindezekkel egy időben feltétlenül interkontinentális szervezeti formákat követ a biztonsági-védelmi integráció? Különböző szintű és különböző erősségű integrációk, attól függően, hogy a szakágazat — a közösség finanszírozta igazgatás, biztonság, kultúra, vagy a vegyes-, illetve magánfinanszírozású termelés — igénye mit kíván.

Azt már felismertük: a térség feltöredezettsége kis autarch, egymással akár szemben álló nemzetállamocskákra akadályozza a térségben élő társadalmak világszintű versenyképességének kifejlesztését. A számtalan vámterület, munkajogi, törvényhozási különbözőségek hátráltatják az anyagi gyarapodást: a tőke, a munkakultúra, a szakértelem szabad áramlását. És hátráltatja az emberi-kulturális gyarapodást: az individuális törekvések szabad kifejlődését. Vagyis: éppen a modernizálódás motorjait fékezi. De vajon jelen van-e a politikai akarat, amely ezt egyértelműen megfogalmazza és megérteti a társadalommal? És hol a politikai akarat, amely a *következtetéseket végrehajtja*? Iparosodott világunk tanított bennünket: ha nincs tudatosan szerkesztett áttétel, a motor — az értelmiség, a politikai szféra — pöröghet, de a kerekek, s a jármű — a társadalom munkaszervezete — mozdulatlan marad.

Érintkezési kultúra: lingua franca és anyanyelv

Erősödő gazdasági-igazgatási integrációk, az egyén mozgás- és információrádiuszának kibővülése a „lét vagy nem lét” kérdésével szembesíti a kis anyanyelvi kultúrákat. Az emberi érintkezés technikái új alapokra helyeződnek. Hiszen mi más a nyelv, ha nem az érintkezésrendszer eszköze? Ezért lehet évezredek kultúrrétegek, társasági viszonyrendszerek (a hagyomány) őrzője. És ezért kényszerül folytonos megújulásra. Függően természetesen a nyelvet használó társasági élet termelési és közléskultúrájától. Ismeretes: évszázados a vágy egy közös lingua franca, vagy legalábbis néhány lingua franca elfogadására. A lingua franca ma már nem vágy, de parancsoló szükség. Kényszerít erre bennünket a kontinentális, a globális szintű információcsere, a globális szinten működő termelés- és igazgatásrendszer kifejlődése.

Az anyanyelvek a nemzetállami keretben a 19. században a helyi termelés- és közösségszerveződés eszközeivé váltak. Mind a nagy-, mind a kisszámú használó társadalomra épülő anyanyelvek. Most, az informatika kibontakozásának évtizedeiben mindez a lokális érintkezési eszköztár, a lokális anyanyelvű kultúra leértékelődni látszik. Tovább növelheti a leértékelődést a piacgazdaság következménye. A lingua franca igényével fellépő nagy nyelvi kultúrák mögé ugyanis felsorakozik természetesen a tőke: a nagy nyelveket hordozó technikák — film, könyv, folyóirat, de mindenekelőtt az elektronikus információhordozók — hatalmas nyereséggel

kecsegtető pénzbefektetési területek. A kis, lokális anyanyelvi kultúrák mögül viszont hiányzik a nagy nyelvi kultúrák gazdagodását gyorsító erős nemzetközi magántőke. A kis kultúrákat hordozó kultúrtechnikai ipari vállalatok nem versenyképesek a világpiacon.

A kérdést, bármily kegyetlen is, fel kell tenni: vajon az integráció korában *szükséges-e a kis nyelvek fennmaradása?* Egyáltalán — és e kérdést már sok évvel ezelőtt feltettük —, *kinek az integrált Európáját kívánjuk mi építeni?* A nagy nyelvi kultúrák, az angol, francia, német, spanyol stb. nyelvi kultúrák kontinensét? Mi lesz a kis lélekszámú társadalmak anyanyelvével, így a magyarral, szlovákkal, csehvel, románokkal stb.? Szétszakad vajon Európa, mint a középkorban, egy, a világ kulturális lingua francáját, a latint annak idején jól-rosszul beszélő mozgékony elitrétegre és egy alsóbb kulturális, szociális szintre szorult rétegre? Amelyik csak a lokális érintkezési eszközt — az anyanyelvet — ismerte.

A munkaerő versenyképessége

De nem egyszerűen a szellemi kultúra „hogyan tovább”-jának ügye ez. A termelészervezése is. Én például kétkem, hogy a 21. század termelési kultúrája — az informatika, az űrtechnika, az atomerőművek és a mind bonyolultabb személyi szerszámokkultúra — megtűri a vaskorszak *munkaerő-tagozódását*. Értő szakorok és a bonyolult berendezések működését alig értő, ún. képzetlen segédmunkásokra. A kalapácsos, talicskás emberre. Akiket a gépkorszak még jól hasznosíthatott. Miként emelhetjük a társadalom e ma túlnyomó többségét alkotó emberanyag közműveltségi-szakmai szintjét az újabb tudományos-technikai forradalom elvárásainak megfelelően? Tekintsünk vissza: ezt megoldotta másfél száz évvel ezelőtt az állami kötelező alap-, illetve középfokú iskolázás. A maga nagyon is következetesen kialakított követelményrendszerével: általános nyelvi-műveltségi, környezeti (földrajz, élővilág) és mérési ismeretegyüttesével. Mindezt anyanyelven. De tekintsünk előre: a lokális társadalom belátható időn belül jórészt még mindig anyanyelvén fog beszélni, írni. Ha nincs *világszinten modernizálódott lokális anyanyelv*, akkor a munkaerő egy jelentős része kieshet a világlejlődés sodrából. A kis nyelvi kultúrák hordozói, a jövő század magyar, szlovák, román stb. polgárai nem lesznek *versenyképesek* a világpiacon mint munkavállalók. Az elénk állított kérdés tehát így hangzik: képesek leszünk-e korszerűsíteni anyanyelvünket, az új műszaki-technikai, glóbusz szélességben nyitott humán kultúra igényeihez igazítani? *A nyelvi érintkezés kérdése* — nem győzzük ismételni — nem csak úgymond a nemzeti érzés, a hagyományok tisztelésének a kérdése. A nyelvi érintkezés kultúrája a *jövő magyar társadalom szociális-anyagi és technikai-termelési alapkérdéseinek legfontosabbika*.

A kihívások és a „Kelet”

A nyugati társadalmakban az új világtendenciák *fokozatosan* gyúrták át a társadalom mindennapjait. Ezt nevezik a társadalomtudósok előszeretettel „szerves fejlődés”-nek. Valóban: egymást követő generációk szinte észrevétlenül, évről évre

igazították szokásrendszerüket, életprogramjaikat az új technikákhoz, az új gazdálkodási rendhez, termelési igényekhez, a bontakozó új glóbusz-szemlélethez. Igazították érintkezési eszköztárukat, ha akadályozta is őket az idegen nyelvi kultúrák elsajátításában a nagy nyelvek hordozóinak óhatatlan arroganciája. Kétségtelenül: modernizálták anyanyelvüket. Itt, az okcicens keleti végein a korszakváltás a most élő generációkat felkészületlenül érte. A szovjet rendszerben felnőtt nemzedékeket most *sokkoló*, idegrendszert megviselő, tanácstalanságot kiváltó hatások érik. (Azt már csak zárójelben jegyzem meg, mint eredeti szakmámat tekintve történész, hogy a világtendenciákkal való szembesülés sokkhatásait nemcsak a szovjet rendszer néhány évtizedes elzárkózásának következményei okozzák, hanem a sok évszázada meglévő különbség is az okcicens nyugati és keleti fele között.)

Sorsfordító évekről beszélünk. Tekintsünk vissza! Ismét úgy látjuk: a magyarság utoljára a *reformkorban*, a 19. század első felében élt meg a maihoz hasonló sorsfordulót. Amikor a szellemi elitnek szembe kellett néznie az akkori európai korszakváltással, az ipari-technikai forradalommal és a nyomában kibontakozó új társadalmi rend, a polgári rendszer új közösségi értékeivel. A reformkor magyar államférfiai tág horizontú, tetterős egyéniségek voltak. Akik *felismertek korparancsokat és ezeknek megfelelően alakították korukat*. Végrehajtották a szabad munkaerőt biztosító jobbágyfelszabadítást, megalkották az új vállalkozási törvényeket és vállalatokat. Ők voltak, akik beoltották a magyar ugar társadalmát a polgári erényekkel — hogy Széchenyi kategóriáit alkalmazzam. A korabeli magyar elit korszerű területigazgatási rendszert teremtett a Kárpát-medencében, amely az iparkodás, a közbiztonság, a korszerű igazságszolgáltatás, a helyi igazgatás, majd a közösségirányítás modern művészete, a politika intézményrendszerét adta. Azaz a polgári államot. Segítette a polgári élet működését. A bonyolult üzemszervezési, értékesítési, személyi, települési, igazgatási viszonyok az anyanyelv mint kifejezési eszköz fejlesztését sürgette. Ezt az igényt ismerte fel a szépiró, papi, gazdász, mérnök, közíró értelmiség, amelyik a nyelvújításnak nevezett több évtizedes nyelvi modernizációban cizellált anyanyelvet formált a század közepére a magyarok érintkezési eszköztárából. Így született a ma is beszélt magyar nyelv. Ezzel a segédeszközzel a helyi népesség már eredményesen zárközhatott fel a kor világkihívásaihoz.

A társadalmi-kulturális viszonyok átgűrása fél évszázados erőfeszítések folyamata volt. Politikai-fegyveres összeütközések sorozatától kísérve. Egy generáció tagjai vállalkoztak az úttörésre és arra, ha kell, egyénileg fel is örlődjenek a közértelenséggel folytatott küzdelemben. Széchenyi, Wesselényi, Eötvös, Trefort, Szalay, Kossuth, Deák és tucatnyi státusférfi neve említhető. *Szűk, de elhivatott és hatékony elit*. Akik megértették koruk kihívásait, és képesek voltak világszinten végrehajtani a modernizációt, megteremteni a polgárosodás alapintézményeit.

Alternatívák és a jövő kérdései

De tekintsünk előre! A mai elitnek a reformkorhoz hasonlóan kell szembenéznie a *világfejlődés kihívásaival*. Megtalálni az itt élő lakosság — az állampolgári és nemzeti közösség — helyét a világ új módon szerveződő *termelési rendszereiben*. Megtalálni a közösség belső életének megfelelő *politikai rendszert* (politikai és

szociális érdekképviselet; pártok, parlament, végrehajtó hatalom viszonyát rendezni), kielégíteni az új igényeknek megfelelő *területi igazgatási adminisztráció* kereteit. Ezen belül igazodni ahhoz a történelmi adottsághoz, hogy a Kárpát-medencében az etnikai szállásterület és az államigazgatás határai sohasem eshetnek egybe. És igazodni kell az emberi érintkezés — röviden szólva, az informatikai társadalom — új igényeihez. Felismerés és alkotás. Ez a mi dolgunk.

Figyelnünk kell arra, hogy most rajzolja át a kontinens térképein a jövődő vasutak, autópályák, a légitforgalom útvonalait. Leleménnyel és fűrge találékonysággal kell jelen lennünk és érvényesítenünk az állampolgári és a nemzeti közösség egészének érdekét. Hogy ne csak a nagyhatalmi államtestek *gazdasági és stratégiai érdekeihez* igazodjanak e vonalak. Hiszen jól tudott: amely nemzet szállásterülete bekapcsolódik e nemzetközi *közlekedési-szállítási* hálózatba, azok a nemzetek feltehetően a 21. században minden korábbinál nagyobb anyagi és általános civilizációs fellendülést élvezhetnek. Figyelnünk kell a *szakértelem jelenlétének* máris felmérhetetlen hasznára. Hiszen az informatikai forradalom és az ideológiai világmegosztás felbomlásának következtében immáron nemcsak a tőkeáramlás glóbusz méretű, de a kutatás-fejlesztés is nemzetközi. A befektető, a gyártó oda telepíti kutatási bázisát, ahol a legkedvezőbb törvénykezési, közbiztonsági és a legjobb szakember-környezetet találja. Vajon ki tudjuk-e használni azt, hogy Magyarországon közép-európai összehasonlításban versenyképes szürkeállomány van jelen? Mi lehet a 21. században a *magyar agrárium* stratégiája? Az agráriumé, amely nem egyszerűen az élelemtermelés kérdése, hanem egyszersmind a magyar táj, földjeink, növény- és állattakarónk, egész természeti környezetünk fenntartásának, karbantartásának alapkérdése is. Hogyan kapjon hangot a vidék, általában a helyi társadalom sokszínű érdeke? A vidék-főváros, falu-város ellentétek Trianon óta bennünket kísértő ellentmondása hogyan oldható fel? Gazdaságon belüli vagy adminisztratív eszközökkel? Milyen település- és községpolitikával?

Közelegnek az *európai integrációs* tárgyalások. A lokális, a kisnemzeti — jelen esetben a magyarországi — társadalom érdekeinek is meg kell fogalmazódniuk. És igyekezni kell ezen érdekek érvényesítését a kontinens többi államának érdekeivel összhangba hozni. Nem utolsósorban közvetlen szomszédaink érdekeivel. Különben ismét egy olyan integrációba kerülünk, amelyben nem érezzük jól magunkat. További kérdések. Mi a jó nekünk az Unióban? Mi a rossz? Melyek az igazodás elkerülhetetlen és elkerülhető negatív kihatásai? Hogyan őrizhetjük a kis állam és nemzet *transzkontinentális érdekeit*, miközben a jelenleg még eléggé zártnak ígérkező nyugat-európai közösség részei leszünk? De mibe kerül az — hogy leegyszerűsítve fogalmazzak —, ha netán kimaradunk az európai integrációból? És hogyan alakulnak a magyar állam és a környező *hét államban élő magyar nemzet továbbélési* feltételei? Mert ezt is ismerni kell. További kérdések. Tudjuk-e, milyen kép él rólunk a világban? Közösségünk szervezettségéről, hagyományaink értékéről, a honi munkaerőről, a szellemi tőkéről. A *rólunk alkotott kép* a tőkeáramlást nemcsak befolyásolhatja, de meghatározhatja közérzetünket is az integrált világban velünk együtt élőkkel. Vizsgálni kell a *társadalmi kihatásokat*, amely társadalmi kihatások nemzedékek sorsát határozzák meg a szovjet rendszer

összeomlása, a világméretű termelési integráció, a piacgazdaság, a privatizáció eredményeként. Annak deficitjeként. Megingatva esetleg generációk, sőt társadalmi rétegek bizalmát a piacgazdaság, a társadalmi demokratizmus hasznában. És tanulmányozni kell azt az életminőség-romlást, illetve -javulást, amely bekövetkezett az elmúlt években. És így tovább, és így tovább.

Tisztelt Közgyűlés!

Kérdezhetik joggal: miért foglalkozunk ilyen részletesen jövőképünk kirajzolódó vonalaival, annak még csak felsejülő színeivel. Válaszom: mert meggyőződésem, hogy a történelemben alternatívák vannak jelen. Egyén és közösség elcött egyaránt. S hogy ezen alternatívák felismerése, a világos kérdésállítás létfontosságú. Egyén és közösség szintjén egyaránt. Hogy ne sodródjunk a történésekkel, kiszolgáltatottan. És a történelemben döntési lehetőségek vannak jelen. Lehet jól és rosszul dönteni. *A mai magyar vezető réteg döntései évszázadra határozhatják meg az itt élő közösség sorsát.* És vajon a hazai társadalmi elitből mely csoportok feladata a jövő alternatívák lehetőségeit kutatni, és a jövőre, jelenre vonatkozó kérdéseket feltenni? A válaszom: mindenekelőtt nekünk, a tudományos értelmiségnek a feladata. És ez meghatározó lehet Akadémiánk, a magyar tudóstársadalom köztestülete jövőbeni feladatainak kijelölésében.

Az elit feladatai

A *politikai elit* ilyen szerepre aligha vállalkozhat. A többpártrendszer, a törvényhozás, végrehajtó hatalom üzemeltetése lefoglalja e csoport energiáit, figyelmét is. Képzettségét is erre formálja: a törvényhozásra — amely az átmenet esztendeiben érthető módon roppant feladatokat jelent. Ez a csoport — érthető módon — a pártpolitikára összpontosít. Annál is inkább, mert lételemét, a politikacsinálást a pártlistáknak köszönheti. De leköti idejét a helyi-területi képviselő, amely újdonsága miatt az átmenet korában embert emésztő foglalatosság. Nem beszélve a mindenkori kormányzó pártokhoz tartozó politikusokról, akiknek kormánytisztviselői terheket is viselniük kell.

Egyébként is könnyű belátni, hogy a kontinensek, államrendszerek, nemzeti kultúrák sorsát évtizedekre, századokra meghatározó tényezők bogozása nem igazodhat pártpolitikai érdekekhez. És nem igazodhat a négyévenkénti választási harcokhoz. Ismételjük évek óta nyugati professzor kollégáinknak is. Ők elkésredetten legyintenek. Márpedig a politikai adminisztráció szükségszerűen ehhez igazítja életritmusát, szempontjait. Inkább csak abban reménykedhetünk — Nyugaton és Keleten egyaránt —, hogy az európai pártbürokráciákba bújtt politikai elit a maga napi politikai, parlamenti vitáit majd a közösségi életet *hosszú távon meghatározó kérdések közé fogja csoportosítani.* A kis csoportérdekek ütköztetése és a személyes torzsalkodások helyett.

Marad az elit másik része, az ún. *gazdasági és a tudományos elit.* Tekintsünk ismét vissza! A másfél száz évvel ezelőtti elitre. Az állam és a nemzet előtt álló stratégiai kérdéseket a független, vagyonos, részben gazdálkodó és értelmiségi

csoport tagjai állították. E programok kivitelezésében együttműködtek az országgyűlésben aktív politikusokkal, nyomták, taszították azokat a nagyívű összefüggések követésére és a szükséges reformelgondolások képviselőjére. Sőt, együttműködés alakult ki — gondoljunk vasút- és vízmérnökeinkre, orvosreformereinkre, magára Széchenyre is — a mindenkori kormányadminisztráció és az értelmiségi elit között. Sőt, később, az 1848-49. évi, majd az 1867 utáni periódusban nem zárkóztak el attól, hogy részt vállaljanak a kormányzati adminisztrációban. Nemcsak a vérbeli pártpolitikussá lett Kossuth, Deák, de Eötvös, Trefort, Horváth Mihály, sőt a párt helyett mindig nemzetben, Európában gondolkodó Széchenyi István is. Mindemellett leglényegesebb jellemzője e maroknyi csoportnak: mindvégig megmaradtak a kor fogalmai szerint is *értelmiségi* (sőt író) *egyénségeknek*.

Új munkamegosztás politika és értelmiség között

De tekintsünk előre! Természetes tehát, ha a reformkorhoz hasonló sorsfordulón a gazdasági és a tudományos értelmiségtől várjuk azt, hogy korunk világmozgásának hatásaira figyelmeztesse a honi társadalmat, s hogy vállalja az állásfoglalásokat a jövőnkét évszázadra meghatározó kérdésekben, s hogy ösztönözze a politikai elitet: szolgálja a modernizációt, rendelje alá a maga és pártjai csoportérdekeit a közösség egésze érdekeinek.

A tudományos és a politikai elit új típusú munkamegosztására van szükség. Ehhez kétségtelenül új típusú tudósi és új típusú politikusi magatartásra van szükség.

Milyen politikusi magatartásra gondolok?

Térségünkben — mi legalábbis úgy látjuk — a rendszerváltozás első szakasza lezárult. Nemcsak Magyarországon, de most, a romániai választásokkal, a térség egészében. Ebben az első szakaszban a proletárdiktatúra lebontása visszafordíthatatlanná vált. Eldől, hogy az ideológiai alapozottságú nemzetállami elzárkózást felváltja a világra nyitottság. Visszavonhatatlanul győzött a demokratikus intézményrendszer, ennek részeként a politikai többpártrendszer a monolit egypártrendszer és diktatórikus intézményei felett. A piacgazdaság leváltotta a tervutasításos gazdálkodást. Az ideológiai alapozottságú társadalmi hierarchiát felváltotta az emberi szabadságjogok érvényesítése. A hangsúlyokról, a megvalósítás hogyanjáról ádáz viták folynak, de mindez békésen, a politikai demokrácia eszközeivel. E rendszerváltás felgyorsulásának idején, 1989-96 között, felerősödtek — természetesen — a pozícióharcok, e korszakot inkább még az őrsgváltás jellemezte. És természetes, hogy ezek az évek olyan politikusokat kívántak, akik e kizártságban vagy gyakran bozótharcban jól képzetek.

Most azonban *más típusú politikusi erényekre van szükség.* Olyan politikusokra, akik birtokában vannak a tudásnak, a képességnek arra, hogy kontinentális vagy interkontinentális szinten tekintsenek a térség nemzeti és államai előtt álló stratégiai kihatású tényezőkre. Amelyekről fentebb szoltunk. És akik valóban azon lesznek, hogy ezekhez a témakörökhöz rendeződjenek a napi párt- és parlamenti viták. Akik *új típusú szövetséget képesek kötni az elitértelmiséggel.* A stratégiai gondolkodásra iskolázott, felkészült társadalmi csoporttal. *Ez a feltétele a politikai konszolidációnak.* Mert csak előlegezett véleményünk — kifejtésére itt nincs mód —: *a térség történelmében a konszolidáció a következő időszak.* Ha ez nem kö-

vetkezik be, a térség nem képes megtalálni a választ a gazdasági, technikai, szellemi világpiaci kihívásokra.

Új típusú tudósi magatartás

Az új munkamegosztáshoz új típusú tudományos értelmiségi magatartásra is szükség van. A közélet, a társadalom iránt aktív tudósi magatartásra. Ismétlem, nem etikai megfontolások vagy ideológia-követési parancsok, netán görög-római, zsidó-keresztény erkölcsi hagyományaink követése miatt. Merő gyakorlatiasság mondatja ezt velünk. A tudomány és a tudományos elit aktivizálása nélkül nem vagyunk képesek felszabadítani a közép-európai társadalmakból a bennük rejlő valós lehetőségeket, nem tudjuk megtalálni helyünket az új világtrendben.

A „szürkeállomány” viszont, mint ismeretes, jórészt távol tartja magát a kontinens egészét és a világot meghatározó erők nyílt vitásától. Vajon miért? — tettük fel az elmúlt években nyugati kollégáinknak a kérdést. Miért veszett ki az elitértelmiségből a századelőn még határozottan jelenlévő társadalmi aktivitás? Válaszunk: az ok a *politikai nagyüzem agresszív rátelepedése a társadalomra*. (Természetesen — ezt csak zárójelben jegyzem meg — egy előadás keretében szükségszerűen leegyszerűsítve, és akadémiai körben szükségszerűen a magunk oldaláról tekintve erre a problémára.) Joggal tartja magát távol a képzettségét tekintve elitértelmiség a társadalmi küzdelmek témaköreitől — magyarázzuk sokszor politikus barátainknak —, hiszen Nyugat-Európában a társadalmi aktivitás területe elsősorban napi pártpolitikai küzdelmek porondjává lett; a társasági élet szinte pártpolitikai üzemmé változott. Az elitértelmiség válasza e fejlődésre az utóbbi fél évszázadban: visszahúzta magát egyetemi, kutatóintézeti autonómiái közé. A politikai elitet pedig vagy lebecsülő szavakkal illeti, mivel az pártpolitikai elitté változott, vagy pedig fél tőle.

Térségünkben, Közép-Kelet-Európában változatosabban alakult a *tudományos értelmiség és a politikai elit viszonya*. Az értelmiség általában és az elitértelmiség az elmúlt 45 esztendőben — különösen Magyarországon és Lengyelországban — alapjában jól vizsgázott. (A pontos mérlegkészítés — zárójelben jegyzem meg — természetesen történéseink feladata.) Igaz, a diktatúra, majd a konszolidált szovjet rendszer korában ez az elitértelmiség megkötötte a maga kompromisszumait. Az első években engedett a diktatúra politikai szempontjainak, a szakmai érdekek rovására: mind a tudományos minősítésben, mind a témapreferenciákban. Ugyanakkor kihasználta relatív kiváltságos helyzetét, amelyet a rendszer kínált számára cserébe a tudomány hasznáért, illetve a tudós társadalom „békés” magatartásáért. E kompromisszumokkal együtt is az elit nagyobb része a szovjet rendszer idején jól működött technikai, közlekedési, gazdasági infrastruktúrákat, a körülményekhez képest megfelelően életben tartotta ipari és különösen agrártermelésünket, működött iskoláinkat, tudományos üzeimeinket.

Azt már most is látjuk, hogy ez az elitértelmiség a rendszerváltás felgyorsulásának korában, 1989 után egyértelműen jól vizsgázott. Részt vett a napi politikai vitákban, a kormányzati adminisztrációban, ha nem is mutatott kiváló adminisztrációs eredményeket. Gyakran feláldozta még tudósi egzisztenciáját is. Egyéni hajlam, életkörülmény, döntés dolga volt ez. Majd — érzékelve közelről a pártüzemek

zaklatottságát, s azt, hogy e pártüzem nem az ő tudását, műveltségét kívánja — visszahúzódtott.

De vajon mit tegyünk most? Figyelve a világméretű átalakulásokat, látva, mily könnyen sikkadhatnak el meg sem kísérelt, mert figyelemre sem méltatott lehetőségek. A mi válaszuk: a „szürkeállományt” mozgósítani kell.

Tudomány — közélet — politika

A szürkeállomány mozgósulásának azonban — ez ismét történelmi tapasztalat — vannak feltételei. Feltétel mindenekelőtt: a tudós társadalmi szerepvállalásához a függetlenségét biztosító közeget meg kell teremteni. Visszatérően le kell szögezünk: a *tudomány művelésének csak akkor van értelme, ha biztosított a tudományos tevékenység önelvűsége*. Ismét nem valamilyen társadalomtan vagy ideológia követése mondatja ezt velünk, hanem merő praktikum. A társadalomnak — mind a termelésben, mind az általános műveltség ápolásában — csak akkor van haszna belőlünk, ha a tudományművelés önelvűségét elismeri és a politikai intézményekkel elismerteti. Minden, a tudományon kívülről érkező prekonceptió a következtetésekre, csak torzíthatja az eredményt. Kétségessé teszi a hasznosíthatóságot. Ugyanakkor nekünk is el kell ismernünk: a *tudományművelés önelvűsége nem* jelenti a *tudományművelés öncélúságát*. Elismerjük: a mi célunk is a közösség szolgálata. De más eszközökkel tesszük ezt, mint a politika. Sokszor elmondták: hasznunk abban van, hogy kutatási eredményeink beépülnek az általános műveltségbe, az oktatásba, a termelési folyamatokba. Hasznunk abban van, hogy karbantartjuk a kultúra és termelés háttérintézményét, a tudományos nagyüzemet. Sőt, hasznunk van, mert a mi révünkön a tudásipar van jelen a társadalomban. Most mindezt egészítsük ki azzal: hasznunk abban is lehet, mint napjaink történéseit megéelő polgárok, hogy *szerepet vállalunk a közösség egészét érintő korkihívások* kutatásában. Közösségi lényünkéből eredően közéleti szerepet vállalunk.

Vajon mit jelent a *közéleti szerep*?

Az új típusú munkamegosztáshoz tehát fogalomtisztázásra is szükség van. Tisztázni és kölcsönösen elfogadtatni. Hangsúlyozzuk: a *politika és a közéletiség* között különbség van. A közéletiség szerepvállalás a közösség egészét érintő, mozgató erők feltárásában, a lehetséges alternatívák megmutatásában. Az európai civiltársadalom ezen csodálatos, kétezer éves hagyományát, ismételjük, csak századunk temette el azzal, hogy azonosította a közéletet annak hajdan volt egyik részével, a pártpolitikával. Most a klasszikus értelemben vett európai közélet megújulására van szükség. A megújulás azt is jelenti: új típusú fórumokat teremteni. A modern tömegkommunikáció és az információs társadalom eszköztárai valós hatalmat kínálnak a pártpolitikán kívül álló erőknek is. Jelenlétet a polgár gondolkodásának befolyásolásában. Hatékony fórumokat. A rádió, televízió, napisajtó a nap minden szakaszában, az egyéni élet minden helyszínére elkísérik a polgárt. Új típusú *civiltársadalom* kialakítását kínálják az elitértelmiség és intézményei számára. (Zárójelben jegyzem meg: feltéve, hogy e fórumokat valódi közéletiséggel töltjük meg, és nem tudományos céheink belső, szervezeti egymást-marcangolósaival.) A tudományos elitnek nem a pártpolitikai harcokban kell részt vennie.

Nem képzettség-fegyvereit kínálni fel az ún. napi politika mezején, hanem kialakítani a maga civiltársadalmi intézményeit, és szerepet vállalni ebben az újraértelmezett és újraélesztett közéletben.

Akadémiánk hármas funkciója

Tisztelt Kollégák!

Új világtendenciák jutottak érvényre a *termelésben*, a *közösségszervezésben*; az európai térségnek — és így Magyarországnak is — *új világpolitikai helyzetben kell keresni betagozódását a világgpiacba*, keresni helyét az új szellemi áramlatok között. E nagy kihívások *felismeréséhez*, a válaszok kidolgozásához szükséges a *tudományos elit szerepvállalása*. E szerepvállaláshoz meg kell teremteni a fórumokat. — E gondolatmenet vezetett bennünket, amikor ez évi májusi közgyűlésünkre kellett csokorba gyűjteni gondolatainkat, megfogalmazni előlegezett célkitűzéseinket. És ebből a felfogásunkból következik mostani javaslatunk is a jövő Akadémiájának hely- és szerep-meghatározására.

A magyar tudósok közttestületét tartjuk távol a napi politikától, de vállaljunk szerepet egy új típusú közéletiség megteremtésében. Tekintsünk ismét a múltra. Ha vizsgáljuk a Magyar Tudományos Akadémia történelmét, olvassuk a reformkori évtizedek történetét, láthatjuk, a jövőre vonatkozó elképzelésünk nagyon is egybevág Akadémiánk reformkorban követett irányával. Nézzük csak, miként és miért szorult vissza Széchenyi István álláspontja, aki az Akadémiából elsősorban nyelv-művelő társaságot kívánt formálni? Azért, mert a fiatalabb nemzedék már távolabb tekintett: ők a polgárosítás, a nemzet csinításának, a ipari forradalom megkívánta általános ismeretek kifejlesztésének intézményeként is kívánták működtetni Akadémiánkat. Így lett az akadémiai gondolat a magyar polgárosítás egyik előrevívője.

De tekintsünk előre! Milyen legyen a jövő Akadémiája? Legyen Akadémiánk, az európai akadémiaik többségéhez hasonlóan, pipázó vagy — magamról szólva — teázó öregurak klubja? Erre a kérdésre már részben „nem”-mel válaszolt az Akadémiai Törvény. Azzal, hogy meghagyta az Akadémia kezében az országos kutatóhálózatot, egyben kutatószervező jogosítványokkal látta el. Ez alapja lehet Akadémiánk elsődleges funkciójának: legyen a tudományos kutatás egyik hazai *műhelye*. Ugyanakkor a törvény Akadémiánknak bizonyos tudománypolitikai funkcióit is meghagyta: felhatalmazta az elnököt, hogy készítsen kétévenként beszámolót a magyarországi kutatás helyzetéről, és meghagyta az akadémiai doktori minősítést, valamint rögzítette a költségvetésből finanszírozott akadémikusi tiszteletdíjat. És ebbe az irányba mutathat intézményünk közttestületi jellege. Vagyis a törvény lehetőséget ad Akadémiánknak, hogy bizonyos *tudománypolitikai szerepet* töltsön be. Mint a jelen előadásból is látni fogják, én mindkét lehetőség kifejlesztését fogom javasolni. Két lehetőségből két valós funkciót. S ezek mellé harmadiknak javaslom: Akadémiánk *közéleti szerepvállalását*, azaz a *harmadik funkció* megalapozását és feltételrendszerének kiépítését. *E hármas funkció kiépítését, a belső arányok kimunkálását tartom az elkövetkező három esztendő legfontosabb*

feladatának. Hogy előlegezzem már most, előadásom egyik végső — az előttem fekvő papírszeletekre leírt — következtetését.

Visszatérve „Korunk kihívásai a közép-európai társadalmakkal szemben” címmel összefogott eddigi fejtegetésemhez, következtetésem: tudomásul kell venni — s ezt már nemcsak a politikusoknak, hanem állampolgári közösségünknek is mondjuk —, hogy *Magyarországon a tudomány nélkül nincsen sem politikai, sem társadalmi, sem gazdasági konszolidáció.* Mint ahogy tudomásul kell venni — ismételjük is külföldi előadásainkban —: a világban a tudomány közéleti szerepvállalása nélkül nincs emberarcú 21. század. Az MTA, mint a hazai tudósok hétezer tagú köztestülete, kínálja a lehetőséget, hogy mozgósítója és összefogója legyen a magyarországi szürkeállománynak.

Ez az elgondolás vezetett, amikor az új vezetés megválasztása utáni napokban jeleztük a Kormánynak és az országgyűlési pártoknak: a Magyar Tudományos Akadémiába tömörült kutatók hajlandóak részt vállalni az állam és a nemzet előtt álló jelen és jövő alternatívák feltárásában, a stratégiai kérdésállítások megfogalmazásában. Nem politikai programok rossz emlékű, úgymond „tudományos megalapozása”-ra vállalkozunk. A tudomány eszközeivel kívánjuk a kínálkozó lehetőségeket és a magyar társadalomban rejtőző képességeket, erőket megmutatni, hogy a döntéshozást megkönnyítsük. Az egyén számára, aki életútját tervezi, a vállalkozói közösségeknek éppúgy, mint a politikacsinálóknak. Legyen *megrendelőnk* a már vázolt új típusú politika — mind a végrehajtó, mind a törvényhozó hatalom —, és legyen következtetésünk *fogyasztója az egész társadalom.*

II. Korunk kihívásai a tudósokkal szemben

A tudományos-technikai forradalom kihatásai egyaránt átjárják a társasági, illetve emberi érintkezésrendszert és a munkavégzési folyamatok egészét. Kihívásait nemcsak úgy éljük meg, mint állampolgárok és adott nemzeti közösség tagjai. De megéljük úgy is, mint egy nemzetközi élethivatás egyetemesen gondolkodó munkásai, szakemberek, mint *tudósok* is.

Ma még beláthatatlan változások elé nézünk. Az informatika, önmagában csak az információszerzés és -közlés forradalma, az információáramlás sebességének robbanásszerű növekedése nemcsak a termelés — de ugyanúgy a tudományművelés, a tudományszervezés — eddig kialakult eljárásait is megkérdőjelezi. A Glóbusz szintű horizonttágulás nemcsak a termelési szektorban idéz elő eddig nem látott versenyhelyzetet, de a tudományos kutatásban is. Azt mondtuk például, hogy minden falu, kicsiny munkahely része a világméretű versenynek. Ugyanez áll a tudósok legkisebb műhelyeire, az egyéni dogozószobákra is. Az asztalunkon álló komputer csatlakozása a világ információs rendszereihez biztosítja és kényszeríti ki ezt az állandó versenyhelyzetet. Ismételjük: ma még beláthatatlan végű és még nem is tudatosult változások indultak meg a tudományban; mind a megismerési tevékenységben, mind az intézményrendszerben, egyszóval a tudásüzemben. Amikor Akadémiánk, a hazai kutatásszervezet jövőjéről gondolkodunk, hangsúlyosan figyelnünk kell e még talán csak lappangó tényezőkre.

Ezekről a tudománytörténeti és tudományelméleti tanulmányaimból származó megfigyelésekről tettem fel kérdéseket akadémikus barátaimnak is az elmúlt hónapokban. Annak a mintegy háromnegyedszáz kollégának, akikkel négyszemközti beszélgetéseket folytattam. Fizikusnak, kémikusnak, biológusnak, orvosnak, matematikusnak, agrár- és műszaki tudósoknak éppúgy, mint a humán tudományok művelőinek. Faggatva őket, hogyan látják szaktudományuk elhelyezkedését a tudományok együttesében, és milyen kihívásokkal kell, szerintük mint tudósoknak, szembenéznünk. Összefoglalva a beszélgetések summázatát: három területen máris megfigyelhető az alapvető változások indulása. Változások először: *a kutatói tevékenységben*. Másodsor: *a tudományszervezés gyakorlatában*. Harmadszor: *a tudomány és társadalom viszonyában*. E három témakörből, illetve az azokról folytatott beszélgetésekből itt most néhány kérdést, gondolatörodéket jelzesszerűen szeretnék kollégáim elé tárni. (Jelzéseknek is szánom filozófusaink, társadalomtudósaink felé: mennyire szükségesnek látjuk, hogy az informatikai társadalom filozófiai és tudományelméleti problémái rendszeres kutatás tárgyai legyenek.)

Kutatói tevékenység az informatika korában

Évszázados napi kutatói gyakorlatunk módszertani kérdéseit kell újragondolnunk. A kutatástechnikai feltételek és lehetőségek átrendeződése vajon mennyiben idéz elő változásokat a megismerési folyamatban? A folyamat egyes szakaszainak — adatgyűjtés, verifikálás, értékelés, következtetés stb. — egymás közötti hierarchiájában? Az *adattárolás* határai beláthatatlanul kitágultak a komputerizáció és az Internet-vonalak következtében. Az elektronikus publikációs rendszerek oly sok kutatási eredmény közzétételére alkalmasak, hogy a szakirodalom áttekinthetlenné válik, a tudományos gyűjtemények nem képesek azokat felvenni. Az *anyaggyűjtés szakasza* szükségszerűen megnyúlik. A részletkutatási eredmények özöne a kutatási célokat, a *hipotézis-állítást* is befolyásolja: a részletekbe elmerülésre csábít. Azaz tovább erősítheti századunk tudományfejlődésének egyik deficitjét: mindinkább leszoktat a szintetizáló célok követéséről. Ebbe az irányba viszi a tudományos minősítés normáit is...

Más aggályos kérdés: az adattárolás és -rendezés, majd az ellenőrzés, a verifikáció technikai forradalmasodása hogyan változtatja meg „*a biztos következtetéshez elégséges adatmennyiség*” fogalmát? Vajon szélesedett-e a szakadék az ún. kemény és a szoft tudományok, a természet- és társadalomtudományok ismeretelméleti különbözőségei között? Vagy éppen fordítva: segíti a társadalomtudományokat az ún. bizonyíthatóság irányába. Amit fizikus, matematikus barátaim, pl. Teller Ede a beszélgetés során ismert módon újfent a tudományosság feltételének jelölt meg? Elvitatva így a humanioráktól a „tudomány” elnevezést.

A társadalomtudományokban mennyire kíván az eddigiéknél is pontosabb szakmai *fogalomhasználatot*? Az adattárolásról szólva pl. további különbségtételt az „adat” és „tény” között. Hiszen „a tény” már általunk kimondott megállapítás, amelyben már részkövetkeztetések is rejlenek. Az adattárolás most követeli a fogalmi pontosságot. Egyáltalán, az új adattároló és -rendszerítő infrastruktúrák jelenlétének hatására nem nő-e meg a *hipotézis szerepe*? Épp azáltal, hogy az eddi-

gieknél sokkal több hipotézis-módosításra van szükségünk, feltételezett állítások sokkal rugalmasabb kezelésére. Az említett folytonos *verifikáció erősebb jelenléte miatt*. Hogyan módosul a *magyarázó és értékelő* mozzanat jelenléte? Hiszen nyilvánvaló: sokkal több magyarázat lesz jelen a megismerési folyamatban. Az adatbázis bővülésével mértani haladványként nő az egyes adatok közötti lehetséges összefüggések száma. Mind-mind magyarázatot és kizárásos (értékelő) műveletek sorát kívánja a következtetés előtt. A természettudományokban az *elmélet* és az *alkalmazhatóság* közötti távolság összeszűkül. Ez vajon mennyire kérdőjelezi meg az ún. alap-, és ún. alkalmazott kutatások kategóriáinak használatát? Amely fogalmakat nap mint nap használunk, sőt kutatóintézeteink feladat-meghatározásában kiindulópontnak tekintünk.

Azután újabb aggálytöredékek: a „*feldolgozás*” periódusában mennyire kell igazodni az új elektronikus közlési rendszerekhez? Feldolgozási terveink — hogy ugyanis tanulmányt, monográfiát, netán kutatási beszámolót készítsünk — igazodtak a tudományos közlés eddigi műfajaihoz: a könyvhöz, folyóirathoz. Nemegyszer nagyobb energiát vettek, vesznek igénybe, mint maga a kutatás. De ki olvas ma már, a követhetetlen információbőség korában, monográfiákat? — kérdezik. Valóban a néhány oldalas „eredmény-publikációé” a jövő? Lehet, hogy az eddig lebecsült erény lesz a legfontosabb: a képesség arra, hogy pontos fogalmakkal, világos mondatszerkezetekkel, rövid formában fogalmazzunk? Legalább egymásnak a kutatói társadalmon belül a szaktudományos publikációban? Nem kizárt.

A tudományművelés szervezete

Az általános érintkezési kultúra forradalma nem hagyja érintetlenül a *tudományos érintkezési rendszert* sem. Revízióra, felülvizsgálatra szorul a modern kutatásszervezet is. A kutatásszervezet célja: a megismerési folyamat minél hatékonyabb voltát segíteni. Elsősorban a kutatói érintkezésrendszert üzemeltetni. Eszközeink: a kutatói munkának keretet adó *intézetek, tanszékek, gyűjtemények hálózata*, a megfelelő *kiszolgáló személyzettel* és az információt segítő *adminisztrációs szervezetek*: konferenciák szervezői, kiadói-publikációs intézmények, kutatóhelyi titkárságok.

Tekintsünk vissza! A jelenlegi ismeretközlés (csere) intézményrendszerei a múlt század második felében jöttek létre. Kialakultak az általános, majd a diszciplína tagolású folyóiratok, a tudományos könyvkiadók, és mindenekelőtt az egyetemi előadások. Ezek mellé fejlődött ki a századelőn — az utazás és a helyváltoztatás korában — a tudományos konferencia intézménye. Ezen ismeretsere-fórumok mögött mint iniciátor állottak Európa-szerte a tudományos társulatok, társaságok, amelyek már a felvilágosodás korától mozgatói voltak a tudományos információk cseréjének. Ők az első folyóirat-kiadók, konferenciaszervezők.

Tekintsünk előre! Csak kérdéseket fogalmazzunk. Ellentmondásos fejlődést figyelhetünk meg. Minden tudományos részeredmény mögött a korábbinál sokkal szélesebb körű *kollektív ismeretegyüttes* áll: a tudományos nagyüzem, az ismeretgyár. Szükség van, elvben, tehát a kutatás mellett az erős és céltudatos információrendszerrel, -karbantartó *infrastruktúrára*. Dokumentátorok, laboránsok, bibliográfusok, könyvtárosok munkájára. Ez a fejlődés egyik iránya. Ugyanakkor

megfigyelhető az ellentétes irány is. Ahogy az információnyerés és -közlés egésze, úgy a tudományművelés is individualizálódik és kitágul az asztalon álló számítógép, a telefon- és faxvonalak jóvoltából. A tudomány néhány lingua francájának elfogadása szintén ebbe az irányba hat. Mennyiben váltják ki ezen új eszközök például a konferenciákat? Figyeljük csak, milyen rapid módon épültek le a tudományos intézmények konferencia-rendező adminisztrációi. No nem Magyarországon...

Átalakulóban vannak *nemzetközi szakmai szervezetek* is. Ellentmondásos a fejlődés ez esetben is. Egyrészt minden kutatási eredmény csakis a diszciplína nemzetközi normatíváin mérhető és nemzetközi összehasonlítással képez értéket. (Érvényes ez a módszerekben, színvonalukban, az ún. nemzeti tárgyú tudományokra is.) Vagyis a korábnál több munkaórát kell fordítani a tudomány nemzetközi kapcsolatrendszerére. A kérdés, hogy mennyi ún. kapcsolattartás terheli a kutatót, mennyi a tudományszervezetet? A tudományos turizmus nagy korszaka, az 1960-80-as évek, lezárult. Világszerte lebomló intézménytípusok. Vagy szűk körű munkakonferencia (egy-egy kutatóműhely szervezésében), vagy tematikai workshopok (azonos érdeklődésű kutatóegyüttesek szervezésében). Ez lesz az új irány a szervezésben?

De ugyanígy megrázza az elektronikus információközlő eszköztár kihívása az *írásos publikációrendszert*. Nemcsak a már említett feldolgozási-közlési stratégiánkat kérdőjelezi meg, de megálljt parancsol az immáron korlátok nélkül fejlődő és felhasználatlanul, olvasatlanul elfekvő, nyomtatott információs papírmegatonnáknak is. A természettudományok, ha vitathatóan is, ésszerűen védekeznek: különböző, ún. „ponterősségű” folyóirataik lelohasztják, a jözanság korlátai közé szorítják a bennünket feszítő egészséges tudósi exhibicionizmust. Igaz, ez az eljárás, s az impact faktor bevezetése minden eddiginél erősebb céhes szellemet alakít ki. Néha személyes ismeretrendszer, vagy a folyóiratot szponzoráló cég üzleti érdekköre pótolhatja az igazán kiemelkedő eredményt. A társadalomtudományok és általában a nemzeti tárgyú tudományok terén ez a korlát sohasem lesz értelmes. Jóllehet ezekben is kialakultak egyetemesen a presztízskülönbségek folyóiratok, kiadók között. De a magyar néprajz vagy nemzeti történelem, a hazai ásványi kincs, növénytakaró, állatvilág kutatása sohasem versenyezhet egyenrangúan a világ review-kben. Hacsak nem módszertanilag általánosat taglalnak.

Átalakulóban van a *tudományos kutató fogalma* és a *célrendszer* is, amelynek érdekében tudományos intézeteket hívunk létre vagy tartunk fenn. Ma (és holnap), amikor a tudomány eredményei a köznapi munkavégzés, sőt, a szabadidőtöltés minden mozzanatában leghétköznapibb termékekben is jelen vannak, a tudós nem feltétlenül feltaláló. A tudós mind nagyobb mértékben a társadalmi méretű *tudásanyag karbantartója* is. S a tudományos intézet nemcsak a feltalálók, oktatók, de egyben a *tudáskarbantartás intézménye* is. Igaz ez az atomreaktor, a vízerőművek, az egészségügyi rendszerek mellett alkalmazott kutatókra éppúgy, mint nyelvészekre, történészeinkre. Mint ahogy ezen okból kérdeztük meg fentebb azt is, vajon melyik diszciplínában van értelme még az alap- és alkalmazott kutatások elméleti megkülönböztetésének.

Azután további kérdések, amelyeket mind tanszéken, mind kutatóintézetben dolgozó akadémikustársaimnak feltettem beszélgetéseink során. A *kutatóintézet*, mint szervezeti egység, megmaradhat-e a századelőn kialakult *formákban*? Külön épületben, portással, gazdasági hivatallal stb. üzemelő kutatóintézményként? Vagy inkább a területileg különböző helyen lévő, informatikai rendszerekkel összekapcsolt kutatóközpontok a jövő szervezeti formái? Kihasználva az adminisztrációt, az épületfenntartást racionalizáló informatikai eszköztárat, ezek ráfordításának csökkentéséből lehetséges növelni a ráfordítást a mind drágább tudományos információra. (Zárójelben jegyezzük meg: a helyzet hasonló az általános igazgatás racionalizálási lehetőségéhez. A lehetőség, a költségek átcsoportosítása a kutatás hasznára, adva van. Kérdés, hogy a vaskorszaki adminisztráció érdekérvényesítése — hasonlóan az általános igazgatási adminisztráció érdekérvényesítéséhez — nem túl erős-e? Érdek, amely a tudományos megismerés érdekeitől immáron néha teljesen független önös célokat követ. És ezzel meggátolja az informatikai korszak lehetőségeinek kihasználását a tudományszervezetben.)

Tudomány, informatika, társadalom

Társadalom és tudomány viszonya az a harmadik témakör, amelyben látszik már az informatika, a modern termelés- és közösség-szervezés előidézte kihívás.

A *tudomány* minden korábbi évszázadot meghaladóan jelen van az ezredforduló *polgárának köznapi életében*. Ahogy fentebb is mondtuk, környezeti világunkban, fogyasztási cikkeinkben, a szerszámok tervezésében, egészségügyi berendezésekben éppúgy, mint szellemi környezetünk, műveltségünk szinten tartását segítő eszközeinkben. De vajon felkészült-e a tudományszervezet, hogy ennek a tudás- és tudomány-jelenlétnek a *fontosságát a polgárok agyába sulykolja*? Nem. Sehol sem készült fel. Sem az óceánon túl, sem az óceánon innen. Talán azért van ez így — kérdeztük —, mert a tudományszervezet világszerte múlt századi elveket és mentalitást követ? Túlságosan el van foglalva jobb esetben magával, a szervezeti presztízsharcokkal, rosszabb esetben a diszciplína érdekérvényesítési küzdelmeivel a más diszciplínák rovására? Az apparátusoknak pedig az „állás”, a „job” a fontos, és az adminisztráció értelmes céljairól nem érzik hivatottnak magukat gondolkodni? És tekintsünk körül Európa államaiban! Többször megfogalmaztuk az európai integráció, az Unió jövőjét tárgyaló vitáinkon: a kultúrpolitika — ezen belül is a tudománypolitika — jelenleg a legkevésbé korszerű menedzsment a politika szektorai között. (Zárójelben jegyezzük meg: nem így a távol-keleti gyors fejlődésű országokban.) Ennek a gyengeségnek egyik részjelensége, hogy a tudományszervezetek még nem ismerték fel a társadalmi kapcsolatok (újmagyarosan: piár) jelentőségét. Míg a termelés — mind az iparcikk-, mind az élelmiszertermelés —, sőt akár a szépirodalom, a művészetek már rég tudják, hogy nemcsak termékeik eladásának, de az elnyerhető társadalmi megbecsülésnek, sőt az anyagi ráfordításnak is ez a megalapozója.

Szölvünk arról előadásunk előző részében, hogy a 21. század emberarcú társadalmá, újabb korkihívások értelmes megválaszolása csakis a tudomány részvételével valósítható meg. Most hozzátesszük: erről a társadalmat — mind a dön-

téshozókat, mind az adófizetői közösséget — meg kell győzni. Különben maradunk vagy a 18—19. századi helyzetben, amikor a tudomány művelőinek jelenléte az uralkodó, illetve az állam díszét szolgálta, különösen állami ünnepeken. Vagy „béfejlődünk” az egyoldalúan piacorientált társadalmak modelljébe, ahol a tudomány nem más, mint a holnapi profittermelés érdekében fizetett intézmény. És ha ennek haszna ma nem mutatkozik, akkor holnap bezárják a műhelyt, a tudományos intézményt. A tudóst, az évtizedek alatt összehalmozott tudáseggyüttes letéteményesét ugyanúgy a termelési folyamat egyik alkatrészének tekinti ez a társadalom, mint a napok alatt elsajátítható mechanikus betanított munkát. Harmadik út — milyen lejáratott fogalom ez Magyarországon! — mégis létezik. És nekünk azokra a társadalmakra kell figyelni, akik a hatékony tudománypolitikát — ezen belül is az állam és az autonómiák aktív tudománypolitikai szerepvállalását — sürgetik, a hatékony *tudománymenedzselés* kifejlesztését.

Tudomány és társadalom viszonyának új kérdéseiről gondolkodunk. Mit tudunk kezdeni — kérdeztük — *a tudomány iránti kételkedéssel?* A nemegyszer mitikus tudományt-féléssel vagy éppen *tudományellenességgel?* Új jelenségek. Okait mindenki világosan látja. Látjuk és elismerjük: a tudomány — mindenekelőtt a fizika, a kémia, újabban a biológia — nagyszerű felfedezéseinek gyakran ésszerűtlen alkalmazása nyomán óriási károk állottak elő. Látjuk: a környezeti, természeti és egészségügyi katasztrófákat a tudósok számlájára írják, nem pedig a felhasználó társadalom éretlenségének, a profitnyerési mohóság, a politikai rövidlátás rovására. És a modern tömegpusztító fegyvercsodák! Azokat — joggal panaszkodnak világhírű külföldi és magyar fizikusbarátaim — szintén a mi számlánkra terhelik. De gyakori az ellenszenv a társadalomtudományok iránt. Okai részben mi vagyunk: az agyonideologizálási hajlam, részben az értelmiségi szolgalelkűség. A kifogás: a jelenorientált társadalomtudományok olykor hajlandóak a napi pártpolitika háttérintézményeivé válni, olykor politikai érdekekhez pecsétrakó hozzájárulást szolgáltatni. Ami azután a legrosszabb eredmény: az ellenszenvet felváltja a komolytalanság bélyege.

A társadalmi méretű kiábrándulás elbizonytalanodást idéz elő a *politikuskokban* is. Vajon mennyire szükséges a tudomány állami, azaz közpénzből történő finanszírozása? — kérdezik ők. Ne feledjük: a politikus számára a társadalom elsősorban választópolgárok összessége. Akitől léte függ. Akiknek véleményét közvetítenie kell. Mindemellett a tudomány iránt érdektelenséget kelt a honatyákban az, hogy a természet- és műszaki tudományok szervesen összenőnek a termeléssel, és a termelés említett globalizálódása az eredményeket használó cégek internacionális volta miatt a nemzetállami keretekben gondolkodó politikus kétségbe vonja, hogy e tudományokat a helyi nemzetállami adózó közösség pénzéből kellene finanszírozni. Amikor a beneficium — így ők — nem ide, a lokális társadalomhoz, nem az adófizető lokális társadalomhoz, hanem a nemzetközi befektetők zsebébe jut.

Kérdések, kérdések. Taglalásuk közben joggal jegyeztük meg: e vitáink már nem is csak a tudomány és társadalom, de az *állam és a tudomány viszonyát* firtatják. Tágabban: az állam szerepét a 21. században. Előrebocsátott következtetésem: nekünk kutatóknak is meg kell fogalmaznunk, milyen államra van szükség-

ségünk és a társadalom egészének szüksége a 21. században. *Le kell építeni* a régi típusú — 19-20. századi — *hatalmi államot és fejleszteni* a részben *szolgáltató*, részben a civil társadalom működését segítő államot. Ismeretes: a társadalomtudósok, a közgazdászok között él egy államellenesség. Oka a 20. század totalitárius államrendszereinek dicstelen szerepe. Amikor mind a fasizmus, mind a kommunizmus az állam totális hatalmával kívánta a maga szociális és nemzeti céljait megvalósítani. De számunkra a totális államok kudarcából más következtetés adódik. Az, hogy az államok hatalmi funkcióit kell csökkenteni, és növelni a polgári esélyegyenlőséget biztosító *kulturális* és a közérdeket képező *tudományos*, valamint a versenyben elbukók újratekintését alapozó *szociális* funkcióit. Ahogy a termelés globalizációja is megkívánja, hogy a nemzetállamtól vonjuk meg a gazdasági korlátozó, a szakértelem szabad áramlását akadályozó jogositványait, úgy számomra nem képzelhető el, hogy az állam feladja részvételét az újraelosztásban, a nagy kulturális-szociális rendszerek működtetésében. És szerepét természetesen a polgár civilizált élete és a termelés nyugalma biztosító igazgatás, a *közrend* szigorú fenntartásában. Olyan megállapítások ezek, amelyeket lassan elfogad az euroatlanti kultúrkör politikai elitje. De vitakérdések is, amelyek megválaszolása körül politikai és társadalmi harcok folynak. Különös erővel most, a szovjet rendszer összeomlása után. A szociálisnak mondott állam elbukása után. Harcok, amelyek egyik tétje: a tudományművelésben és -finanszírozásban az állam milyen mértékben vegyen részt.

A tudománypolitikai újragondolás kényszere

Milyen következtetéseket vonhatunk le Akadémiánk jövőjére vonatkozóan a fentebbi fejtegetésből, kérdésláncolatból? Amelyet „Korunk kihívásai a tudomány művelőivel szemben” cím alatt igyekeztem összefoglalni. Következtetésem: Akadémiánknak magának kell az *új ipari-technikai forradalom tudományművelésre gyakorolt hatását feltárni*. Magunknak kell felülvizsgálni saját tudományos műhelyrendszerünket, az állam által ránk bízott kutatóhálózatot; az intézeteket, a kutatócsoportokat. Felülvizsgálni: vajon szervezeti rendjük, személyi és infrastrukturális ellátottságuk alkalmassá teszi-e őket arra, hogy az immáron *világra nyitott versenyben eredményesen vegyenek részt*? A hálózat eddigi — elmúlt félszázadban érvényesülő — *fejlesztési preferenciái tarthatóak-e az ezredfordulón*? Hol vannak az elmaradások? Mennyire igazodik a hálózat a magyar állam, illetve a magyarországi társadalom érdekeihez? Mert ez is egy szempont. Megfelelőek *publikációs fórumaink*? Mi az akadémiai tudományosság feladata a hazai — részben idegen, részben magyar nyelvű — publikációs rendszer üzemeltetésében? (Most, az Akadémia Kiadó tönkremenetele és eladása után nehezen fogalmazhatóak meg válaszok. Még nehezebb lesz — eszköztelenül maradván — tenni valamit.) Hogyan alakuljon az *osztályainkat, intézeteinket* kiszolgáló *apparátus* struktúrája? Mennyire építkezik racionálisan a központi és a helyi intézeti pénzügyi és igazgatási adminisztráció? Mennyire készült fel az apparátus netán új célok követésére? A *nemzetközi kapcsolatrendszer* kiszolgálása milyen célokkal dolgozik és mennyire indokolt személyzettel, költségvetéssel? És mennyire készültünk fel a *tudomány*

és társadalom nálunk, itthon is tapasztalt konfliktusainak feloldására? Mennyire vagyunk arra felkészülve, hogy a magyar tudósok köztestületeként a tudomány immáron könnyen prognosztizálható napi társadalmi szerepvállalásait betöltsük? Vagyis akadémiai szinten *tudománypolitikára kell vállalkoznunk*. Mégpedig *tudománypolitikai gondolkodásra*, és a magunk háza táján a kialakított *alapelvek végrehajtására*. Ez az első következtetésem.

Második következtetésem: *tudománypolitikai gondolkodásra kell vállalkoznunk országos szinten*. A tudományt ért kihívásokat megfogalmazni az egész magyar tudóstársadalom és Akadémián kívül működő közösségei számára: egyetemek, tárcakutató, sőt a nem állami kutatói közösségek számára is. Erre kötelez bennünket — szerintünk legalábbis — az a tény, hogy a magyar nyelvű tudóstársadalom köztestülete vagyunk.

Harmadik következtetésem: *tudománypolitikai gondolkodásra és javaslattételre kell vállalkoznunk*, az állam új tudománypolitikai alapelveinek kialakítására. Úgy gondolom, az a helyes, ha az informatika korában a követhető tudománypolitikai alapelvekre — mind a szervezetre, mind a finanszírozás, mind a működtetés alapelveire — maga a tudományos szféra tesz javaslatot a politikai döntéshozók számára. Ők azután dönthetnek a javaslatainkról. Hangsúlyozom, mi nem tudományügyi minisztériumi funkciókat kérünk, ahogy azt egyes, épp a szovjet korszakban ezt megélt kollégánk féli. Éppen fordítva: mi semmiféle tudományügyi minisztériumot nem akarunk. Sem itt, sem a végrehajtó hatalom keretén belül. Mi a végrehajtást csak az autonómiákon belül vállaljuk: saját kutatóintézeinkre, saját apparátusunkra vonatkozóan. Mi csak az *újrágondolást* és a *javaslatot* vállaljuk országos keretekben. De azt igen.

Ezért vállalkoztunk arra, hogy az Akadémia elnökének vezetésével a *tudománypolitikai alapelvekre javaslatot* dolgozzunk ki a politikai döntéshozók és a hazai tudósközösség számára. És ezért vállalkoztunk arra, hogy felülvizsgáljuk kutatóhálózatunkat, majd az Akadémiánkat működtető *apparátusunkat*, és ha kell, *szervezeti-koncepcionális változtatásokat* eszközölünk azokban.

Vagyis a következő években Akadémiánk hármas funkcióján belül *erősítjük a tudománypolitikai funkciót*, mindenekelőtt az első funkció, a *tudományos kutatás eredményességének* korszerűsítése érdekében.

III. Új tudománypolitikai alapelvek szükségéről

Kedves Kollégák!

Korunk tudományos-technikai forradalmának kihívásait igyekszünk nyomon követni. S fürkESSZÜK, milyen társadalmi szerepet kell Akadémiánknak vállalni annak érdekében, hogy a magyar társadalom felkészülten fogadja e kihívásokat, eredményesen hajtsa végre önmodernizálását. És fürkESSZÜK a *tudományművelés és -szervezet modernizációjának* szükségét, hogy a hazai kutatói társadalom és a tudományos nagyüzem világszínvonalon működhessék az ezredfordulón. Ebből vontuk le következtetéseinket: vállalnunk kell a *stratégiai kérdések állítását* és

vitáinak megszervezését. És másik következtetésünket: *saját tudományszervezetünk tudománypolitikai igényű felülvizsgálatára van szükségünk*. De vajon szükséges-e Magyarországon az állam tudománypolitikai feladatvállalásainak újragondolása, és szükséges-e részt vennünk abban? És ha igen, milyen szerepet játszhatunk benne? Ha mi nem, akkor ki tegye azt?

Előlegezem, a történelmi hűség kedvéért: az én *válaszom* e kérdésekre határozott „igen” volt. Mert a kérdésre idén májusban kellett válaszolnom, amikor a Miniszterelnök úr, mint a Tudománypolitikai Kollégium elnöke, egy rövid távú, az 1997—99 évekre szabott Irányelvek alapszövegének elkészítésére kért fel. „Igen” válaszomat kiegészítettem: szükségesnek látom egy nagyobb ívű, az *ezredforduló magyar tudományosságának helyzetét felmérő*, és a tudományt a korigényekhez, valamint az állampolgári és nemzeti közösség lehetőségeihez, elvárásaihoz igazító *Tudománypolitikai Alapelvek* kidolgozását.

A következőkben a javaslatomat indokoló gondolatmenetemet szeretném előterjeszteni.

A tudományművelés új környezete Magyarországon

Megváltozott Magyarországon a tudományművelés mikrokörnyezete. A már jelzett korkihívások megjelenésén túl *új gazdasági, társadalmi és politikai közegbe került a tudományművelés 1989 után*. Lokális sajátosságok. A katonai-biztonsági, és ezzel párhuzamosan a nemzetállami (illetve kelet-európai) elzárkózás említett lebomlásának részeként megszűnt a cenzúra, a kutatás adminisztratív korlátozása, szabad lett az utazás és a nemzetközi információcsere. Részei voltak ezen intézkedések a felgyorsult *kultúrpolitikai rendszerváltásnak* 1989-ben. Egyértelmű előnyök a kutatás és a kutatók számára. Felszabadítóan hatott és hat mindnyájunkra.

Mégis, nem tagadhatjuk: a rendszerváltás *megrázkódtatásokat* is hoz magával. Egyik évről a másikra megszűntek a szovjet zóna termelési és ideológiai preferenciái, ami a gazdaság és a tudomány egészének felszabadító. De ezzel párhuzamosan: több intézménytípus és többféle *szakértelem alól csúszott ki a megélhetés*, az addig biztosnak gondolt talaj. Megszűnt egyes tudományágak vagy részdiszciplínák kedvezményezettsége. További megrázkódtatásokat hozott magával a nemzetközi mérce — egészében oly hasznos — kényszere. Kegyetlen és egyének szintjén gyakran keserves szembenézésre készítet. Váratlanul hátrányba lökve egyébként sok jó képességű kollégát, akik kevésbé figyeltek korábban a *nemzetközi tudományos piac követelményeire*. Akár azért is, mert szűkebb szakterületükön a szovjet rendszeren belül tervezve életpályájukat, ezt nem érezték szükségesnek. Megrázkódtatásokat idézett elő a fizika, a kémia, a biológia, a műszaki és agrártudományok kutatóközösségeiben az *állami tulajdon monopóliumának* említett lebomlása, a privatizáció, a piacgazdaság normatívája. Az állami tulajdonú termelési szféra természetesen az állami tulajdonú kutatóbázisoknak adott megrendeléseket. Most a privatizáció során benyomult nemzetközi nagyvállalatok nem itt rendezik be kutatás-fejlesztési központjaikat. Természetesen nem a helyi, nemzetállami, hanem a cég nemzetközi érdekeihez igazodnak. Intézeteink így *elesnek a megrendelésektől*.

Intézeteink elszegényednek, és a költségvetéstől várják finansiális hiányaik fedezését. Az életrevaló vezetésű kollektívák kimozdultak a piacra. Sokan igen eredményesen.

Új *intézetvezetői erények* szükségesek: már nemcsak a pénz szétosztásában kell tudni egyezkedni az üzemi háromszögben, hanem szerezni is a megrendelést és igazítani a szervezetet a piaci igényekhez. Helyi szinten is kell tudománypolitikát művelni: a kutatás és a megrendelő szempontjai között összhangot teremteni. És az elnyert projektek határidőit tartani kell, az igazgatói határozatoknak érvényt is kell szerezni. Új *kutatóközösségi mentalitás* a szovjet korszak munkaüteméhez képest. Műhelyátszervezések, rohanás megrendelések után. Egyéni szinten kegyetlen — immáron nyugati típusú — verseny, nyugati anyagi biztonság nélkül. Egyéni életpálya-módosítások. Legalábbis természettudományos intézeteink már megismerkedtek az új normákkal.

Az új társadalmi-politikai környezet új *fejlesztéseket* is igényel. Az ötvenes évek fizikai, a hatvanas évek kémiai, a hetvenes évek biológiai fejlesztéseit már nem követték a nyolcvanas években az ökológiai, környezettudományi és népegészségügyi fejlesztések. Ahogy a fejlett országokban ez megtörtént. Egyelőre ezekről nem beszélünk, mivel az elmúlt évek sorozatos leépítéseinek rémületében a mindent szinten tartani akarás elve érvényesült. De a tudománypolitikai igényű felülvizsgálat az intézethálózat konszolidációjának részeként elkerülhetetlen. Mint ahogy felelőtlenség volna az *elmaradt fejlesztések terszerű pótlásáról is lemondani*.

Megváltozott a *tudományművelés napi politikai környezete* is. Mit várhatunk el az új, demokratikus államtól? A szovjet rendszer által az elitértelmiség számára nyújtott részleges kiváltság már a múlté. Képesek vagyunk-e *érdekeinket érvényesíttetni* az új, demokratikus intézményrendszerben? Megnyerni az új, több pártba tagolódott politikai elit támogatását. Felkészültünk-e arra, hogy értelmes párbeszédet folytassunk velük, például az *állam* korábban említett *feladatvállalásairól*? A tudomány fentebb szintén említett pótolhatatlanságáról az átmenet időszakában? Arról, hogy fogadják el: a tudományos elit nélkül nincs hazai gazdasági stabilizáció, nincs eredményes integráció, sem stratégia, és nincs politikai konszolidáció. Azaz a tudomány — általában a kultúra — szükségszerűen kiemelt ágazat legyen a költségvetésen belül, amelyet természetesen minden ágazat szeretne megcsapolni. Mindenekelőtt egyes termelési szférák, ahonnan az állami tulajdon kivonult és ahol a magántőke kegyetlenül racionalizál. Hogyan érhető el, hogy a többpárti politikai elit ne a választópolgárok — azaz a szavazatok — száma alapján döntsön az állami támogatás hovaíteléséről. Ne például a tudomány marknyi munkását tegyék az egyik, az ipari vagy agrár munkások seregeit a másik serpenyőbe. Hanem tisztázzódjék: mi az állam feladata a modern piacgazdaságban.

Más kérdés: képesek vagyunk-e az egymással versengő és szembenálló pártok között konszenzusra jutni a *tudomány pártsemlegességének* kérdésében. Vannak-e megfelelő képességű vezetőink — egyetemeken, intézetekben, Akadémián —, akik tárgyalóképesek, tárgyalnak, de közben nem tesznek engedményt a tudomány önelvűségének rovására. El tudjuk-e érni, hogy ezt az önelvűséget a törvényhozó, a végrehajtó hatalom és ugyanakkor a társadalom is egyaránt elismerje. Feledésbe

merüljenek a diktatórikus korszak reflexei, és távol maradjanak a totális nyugati pártüzemek kísértetei: a kölcsönös szívességek pártok és tudósok között felerősítik a *metafontikus, tudományon kívüli elemek* szerepét tudomány és politika viszonyában. Csak most nem az egypárthoz és adminisztratív eszközökkel kikényszerített, hanem a többpárthoz és a gazdaságon belüli eszközökkel *kialkudott megalkuvások* lesznek a jellemzők. Valós veszélyek.

Örökségünk gazdagsága és teherterelei

Tekintsünk vissza az utóbbi évek tudománytörténelmére! Mi történt 1989 óta? Mennyiben tartott lépést *hazai tudománypolitikánk*, s ezen belül tudományszervezetünk a *rendszerváltással*? Egy következtetés biztos látszik: a hazai tudományszervezet vezetői legfontosabb feladatuknak az *intézményrendszer megőrzését* tekintették. Nagy érdem. A zajos, őrségváltó összecsapásoktól megkímélték tanszékeinket, intézeteinket. És elismerés azon középszintű vezetőknek is, akik képesek voltak a piacgazdaság feltételeihez igazítani a kutatóhelyek célrendszerét. Ennek is köszönhető, hogy a magyar tudományos intézményrendszer sokkal kisebb károkkal élte át az utóbbi esztendőket, mint a szomszédos, volt szocialista országok tudományszervezete. A magyar tudósok idézettségi mutatói, nemzetközi pozíciói például romlottak ugyan, de jóval kevésbé, mint a szomszédos országokban élő kollégáké.

Eredmény az *autonómiák törvényes biztosítása* is. Az 1988 óta húzódó Akadémiai Törvény 1994-ben megszületett, az 1989 óta húzódó felsőoktatási szabályozás 1993-ban, majd módosítása 1996-ban bekövetkezett. Ezek lecövekelték az Akadémia, illetve az egyetemek *autonómiáját*. Ismételjük: nagy tettek. A beszélgetéseken kollégáim is így értékelték. Helyeselték, helyeseltük, hogy a figyelem a megőrzésre összpontosult. De szinte kivétel nélkül hozzátették: mindeközben *elaterelődött a figyelem a szükséges reformokról*. Így azután intézményeink leromlottak. Nemcsak a közönség előtt láthatóvá vált Akadémiai Kiadó, vele a Lexikon, a Könyvtár, a könyvtárhálózat, de egyes tudományos intézeteink, azok sok milliós infrastruktúrája, sőt a bizonytalanság miatt kutatóállománya is leromlott. Öszeomlással fenyegetnek.

De tekintsünk előre. Nemzetközi kihívások, a tudományművelés hazai gazdasági-politikai mikrokozmoszának változása, a szovjet korszak preferenciáinak felülvizsgálata és az új fejlesztések igénye, a régi kutatóhálózat leromlása — mind arra ösztönöz, hogy Magyarországon általános *helyzet- és feladatfelmérésre válalalkozzék a tudománypolitika*.

1927, 1968, 1997

Az *állami tudománypolitika* kifejlődése Magyarországon gróf Klebelsberg Kunó 1922 utáni miniszterségéhez kötődik. Az első világháború egyik tanulsága Európa-szerte: a tudományos kutatásnak és a tudományos értelmiségnek stratégiai szerepe lehet az államok erő kifejtésében. Németország ugyan elvesztette a világháborút, de legyőzői keresték nagyszámú háborús technikai találmányainak titkát. Megtalálták az erős, az egyetemi oktatástól független német kutatóintézet-háló-

merüljenek a diktatórikus korszak reflexei, és távol maradjanak a totális nyugati pártüzemek kísértetei: a kölcsönös szívességek pártok és tudósok között felerősítik a *metafontikus, tudományon kívüli elemek* szerepét tudomány és politika viszonyában. Csak most nem az egypárthoz és adminisztratív eszközökkel kikényszerített, hanem a többpárthoz és a gazdaságon belüli eszközökkel *kialkudott megalkuvások* lesznek a jellemzők. Valós veszélyek.

Örökségünk gazdagsága és teherterelei

Tekintsünk vissza az utóbbi évek tudománytörténelmére! Mi történt 1989 óta? Mennyiben tartott lépést *hazai tudománypolitikánk*, s ezen belül tudományszervezetünk a *rendszerváltással*? Egy következtetés bizony látszik: a hazai tudományszervezet vezetői legfontosabb feladatuknak az *intézményrendszer megőrzését* tekintették. Nagy érdem. A zajos, őrségváltó összecsapásoktól megkímélték tanszékeinket, intézeteinket. És elismerés azon középszintű vezetőknek is, akik képesek voltak a piacgazdaság feltételeihez igazítani a kutatóhelyek célrendszerét. Ennek is köszönhető, hogy a magyar tudományos intézményrendszer sokkal kisebb károkkal élte át az utóbbi esztendőket, mint a szomszédos, volt szocialista országok tudományszervezete. A magyar tudósok idézettségi mutatói, nemzetközi pozíciói például romlottak ugyan, de jóval kevésbé, mint a szomszédos országokban élő kollégáké.

Eredmény az *autonómiák törvényes biztosítása* is. Az 1988 óta húzódó Akadémiai Törvény 1994-ben megszületett, az 1989 óta húzódó felsőoktatási szabályozás 1993-ban, majd módosítása 1996-ban bekövetkezett. Ezek lecövekelték az Akadémia, illetve az egyetemek *autonómiáját*. Ismételjük: nagy tettek. A beszélgetéseken kollégáim is így értékelték. Helyeselték, helyeseltük, hogy a figyelem a megőrzésre összpontosult. De szinte kivétel nélkül hozzátették: mindeközben *elaterelődött a figyelem a szükséges reformokról*. Így azután intézményeink leromlottak. Nemcsak a közönség előtt láthatóvá vált Akadémiai Kiadó, vele a Lexikon, a Könyvtár, a könyvtárhálózat, de egyes tudományos intézeteink, azok sok milliós infrastruktúrája, sőt a bizonytalanság miatt kutatóállománya is leromlott. Öszeomlással fenyegetnek.

De tekintsünk előre. Nemzetközi kihívások, a tudományművelés hazai gazdasági-politikai mikrokozmoszának változása, a szovjet korszak preferenciáinak felülvizsgálata és az új fejlesztések igénye, a régi kutatóhálózat leromlása — mind arra ösztönöz, hogy Magyarországon általános *helyzet- és feladatfelmérésre válal kozzék a tudománypolitika*.

1927, 1968, 1997

Az *állami tudománypolitika* kifejlődése Magyarországon gróf Klebelsberg Kunó 1922 utáni miniszterségéhez kötődik. Az első világháború egyik tanulsága Európa-szerte: a tudományos kutatásnak és a tudományos értelmiségnek stratégiai szerepe lehet az államok erő kifejtésében. Németország ugyan elvesztette a világháborút, de legyőzői keresték nagyszámú háborús technikai találmányainak titkát. Megtalálták az erős, az egyetemi oktatástól független német kutatóintézet-háló-

zatban. A német kormány ugyanis 1910-ben — a nagytőkét részfinanszírozásra bevonva — tudományos kutatóintézet-hálózatot hívott létre, s azt egy autonóm szervezet igazgatása alá rendelte. Így született a Kaiser Wilhelm Gesellschaft, a mai Max Planck Gesellschaft elődje. Az intézethálózat a természettudományok területén termelte a Nobel-díjasokat és egyben kulcsszerepet játszott a haditechnikai újításokban. Megrendelésekre dolgoztak. 1918 után a tönkrement és nélkülöző Németország vezetése tisztában volt tudományos elit-intézetei és az elitértelmiség stratégiai jelentőségével. Ezért a szükség közepette is átmentették kutatóintézeteiket. Példájukat 1920-ban a franciák is követték, állami kutatóközpontot hozva létre.

A német és francia kormányzat intervencióival egy időben fogalmazta meg, Magyarországon a Gróf: az államnak aktivizálnia kell magát a tudománypártolásban. (Ennek egyik eredménye volt többek között Akadémiánk megmentése az állami büdzséből 1922-ben.) Nemcsak Nyugat-Európában, de Magyarországon is ezen években lesz a *kultúrpolitika szerves része a tudománypolitika*. A nyitás eredménye nagyszabású összegezés. 1927-ben jelent meg „A magyar tudománypolitika alapvetése” című impozáns kötet, amely Magyar Zoltánnak, Klebelsberg államtitkárának vezetésével összefoglalja az állami szerepvállalás alapelveit a tudomány területén, áttekinti a magyarországi kutató-tudományszervezői intézményrendszert. Az alapelvek irányadóak voltak 1945-ig, a mű a hazai tudománypolitika kézikönyve maradt. Míg akár aktuális tanulságokat is tartalmaz. Kétségtelen: korszerű, a világtendenciákkal lépést tartó államszervező tett volt.

1968-ban került sor az újabb összegezésre. A magát konszolidálni törekvő politikai rendszer tisztázni igyekezett az állam szerepvállalását a tudományos kutatás területén. Azaz: támogatását és azzal szembeni elvárásait. Így készültek el „Az MSZMP KB tudománypolitikai irányelvei”. Az „Irányelvek” 1989-ig maradtak érvényben, az 1978-ban készült felülvizsgálat módosításaival együtt. Ismeretes: ideológiai elvárásokat fogalmazott meg a társadalomtudományokkal szemben. Szabadságuktól a politikai hatalmat féltette. És ismeretes: preferenciákat jelölt ki a természettudományok területén. *Követte a szovjet zóna katonai-ipari, stratégiai céljait* és a nemzetközi elzárkózásból, a hidegháborúból származó követelményeket. És követte a szovjet típusú állammonopolista társadalomszervezés centralizmusát. De kétségtelen: voltak *korszerű elemek*. Korszerű volt annyiban, hogy koncentrálni kívánta az állam befektetéseit a világgazdaságban és ipari-technikai fejlesztésekben akkor élenjáró területeken. Világtendencia. Világtendencia az úrkutatás, a kemizálás, a műanyag-felhasználás világméretű előretörésének korában a fizika, a matematika, a kémia preferálása. *Deficitje*, hogy e korszerű szempontokat deformálta a politikai rezsím jellege: mindent a kelet–nyugat közötti szembenállásra, nemzetállami autarchiára és a Szovjetunió-központú tudományos szervezetre épített. E politikai célrendszer érvényesítése visszafogta a tudományos intézményrendszer hatékonyságát is.

A rendszer politikai-ideológiai inerciáját mutatja: noha már 1978-ban felismerték a preferenciák, a korábbi politikai-stratégiai érdekekhez kötődő intézményhálózat felülvizsgálatának szükségét, de lényegében mégsem történt semmi. A brezsnyevi-kádári rendszer a *problémamegoldások elnapolásának* volt a rendszere. A felülvizsgálat 1989-ben újraindult, majd 1990-ben okafogyottan abbamaradt.

1990 óta azután háromévenként készültek kormány szinten, rövid lélegzetű, újabb irányelvek. Ezek szakítottak az 1968, illetve 1978 évi ideológiai és szovjet típusú preferenciákkal, lényegében korszerű, az állam rövid távú céljaihoz igazodó minisztertanácsi határozatokat, intézkedésterveket eredményeztek. Sok építőkövet formálva a távlati jövő tervezéséhez is.

Most, 1996-ban eljött az ideje az újabb, hosszú távra tekintő összegezésnek. A „miért most” kérdést feltevő kollégáknak három indokot jelöltem meg. *Első*: a már taglalt korkihívás és a hazai intézményhálózat konszolidációs kényszere. *Második*: a politikai rendszerváltás ma már megkérdőjelezhetetlen. Bármilyen pártkoalíció kerül is hatalomra, a piacgazdaságot, a világra nyitottságot, többpárti parlamentarizmust, emberi szabadságjogokat nem kérdőjelezhetik meg. *Harmadik indokom* szubjektív: most jelen van a személyes elszánás, és megszereztük hozzá a törvényhozói, a kormányzati támogatást. Javaslatunk: készüljön egy újabb összegezés „*Tudomány és tudománypolitika az ezredfordulón*” címmel. Ezt javasoltam a Miniszterelnök úrnak — aki ezt a javaslatot támogatta. És ezt javasoltam a parlamenti pártoknak. Ők szintén elfogadták.

De ki készítse a javaslatot?

1927-ben az állami, 1968-ban a pártadminisztráció tette ezt. Javaslatom: most készüljön a *hazai tudósok köztestületének*, a Magyar Tudományos Akadémiának, azaz a tudósok autonómiájának *vezetésével*. Döntson azután a kormány, illetve az országgyűlés az eléjük terjesztett alternatívákról. Az új alapelvek indító téziseit vitasorozaton tárgyalja meg a magyar tudóstársadalom. Vállalkozunk mi annak megfogalmazására: mire jó a tudomány, mi a haszna, és milyen intézményes kereteket kíván? Publikáljuk a vitákat, és készüljön el ennek rövid summázata, az ún. Alapelvek. Ezt azután a kormány, azaz a végrehajtó hatalom, illetve az Országgyűlés, azaz a törvényhozó hatalom vagy elfogadja és érvényt szerez neki, vagy nem. *Az autonóm testület, az Országgyűlés, a végrehajtó hatalom közös célja: a tudományművelés világszinten üzemeljen, szervezeteink, intézményeink integrálódjanak a kutatás egyetemes szervezetébe, és segítsen a tudomány abban, hogy a helyi társadalom munkaszervezete, civilizációja, életminősége szintén világszintre emelkedjék.* E közös célokban sikerült egyetértésre jutnunk. Így kaptuk a megbízást az ezredforduló új átfogó tudománypolitikai alapelveinek kidolgozására. Remélve, hogy az 1927., az 1968. évek igényessége mögött nem maradunk el. A feladat nehezebb, mint bármikor korábban. Míg az 1927., 1968. évi vállalkozások követték a gazdasági stabilizációt és a politikai konszolidációt, most azt megelőzően kell megkísérlni a hazai tudományosság konszolidációját.

IV. A tudománypolitikai alapelvekről

A tudománypolitika fogalmáról

Milyen témakörökre terjeszkedjen ki a Tudománypolitikai Alapelvek? Bevezetőben szólnunk változó világunk kihívásairól. Ezután a tudománypolitika értelméről, a kutatásszervezet autonómiáiról és a tudománypolitikai szervezetről.

Egyáltalán kinek a dolga a tudománypolitika? Ez lehet, elképzeléseink szerint, az Alapelvek első témája. (Csak zárójelben jegyzem meg: a vitaanyagot még augusztusban elkészítettem, részletei interjúk formájában már sokuk előtt ismert lehet. Októberben Debrecenben, majd az Elnökségi ülésen ismertettem az alaptéziseket.)

A tudománypolitika fogalmának meghatározásánál két állításból indultunk ki.

Első állításunk: *a kutatásnak mint megismerő tevékenységnek nincs szüksége tudományon kívüli (metafontikus) tényezők irányítására. Sőt! Ismételjük: a kutatás eredményes művelésének elsődleges feltétele a megismerő tevékenység önelvűségének biztosítása. Ha ez megsérül, akkor maga a kutatás (következtetései) lesz hasznavehetetlen. Vagyis maga a témát megrendelő, a kutatói tevékenységet finanszírozó teheti hasznavehetetlenné a tudományt, ha a kutatás folyamatába beleszól, következtetéseket sugall. A maga szempontjából is hibát követ el. Ahogy ezt a diktatúrák hibái is tanúsítják. A tudománypolitika fogalmának a meghatározásakor tehát a tudományos munka önelvűségéből indulunk ki.*

Második állításunk: *a tudományos kutatómunka nem légüres térben folyik. Témáit, céljait nagyon is a társadalmi-termelési, közösségi kihívásokból veszi. E kihívások — akár megrendelések a termelés vagy a társadalomműködtető intézmények részéről, akár a kutató maga állította „megrendelés” — ösztönzik a tudományos gondolkodást. Így e megrendeléseket, kihívásokat nem tartjuk deformálónak, ha azok témára, tevékenységre és nem adott metafontikus prekonceptió, „eredmény” alátámasztására irányulnak. A kihívásokat mi magunk, tudósok is keressük, sőt iniciáljuk. Közhely a tudománytörténetírásban: korunk természet- és társadalomtudományos felfedezései leggyakrabban a maguk korának termelési igényeitől kapják az indítást. Ezért is szükségesnek látjuk, hogy a kutatás önelvűsége és a társadalmi kihívások együtt éljenek a tudományos megismerés folyamatában. Másként fogalmazva: a tudományos kutatás önelvűsége és a társadalmi-termelési kihívások közötti kölcsönviszonyt a tudományos gondolkodás első számú előrehajtó erejének tartjuk.*

E két állításunkból következik a tudománypolitikáról adott meghatározásunk. Felfogásunk szerint *a tudománypolitika olyan társadalmi tevékenység, amely segít megteremteni a konszenzust a tudomány önelvűsége és a társadalmi elvárások között.* „Társadalmi tevékenység”-ről beszélünk. Azaz a tudománypolitika — a konszenzusteremtés — jelen van a legkisebb műhelyben is. Mind a helyi vezetők, de a kutatói célkitűzések megfogalmazásával a kutatók gondolkodásában is.

A tudomány fogalma azonban *nemcsak a kutatást és az ahhoz tartozó közreadást tartalmazza, hanem a kutatás kereteit képező intézményeket, szervezeteket is.* Amelyek kapcsolatot is teremtenek a kutatás és felhasználás között. Szabályozhatják is e viszonyt. Vagyis a tudománypolitika *első számú eszköztára az intézményrendszer.* Másként fogalmazva: a tudománypolitika *tevékenységi területe az intézményrendszer célszerű működtetése.*

A tudomány ugyanakkor meghatározott politikai közegben él. A kutató és intézményei is. Szükséges, hogy a politika (és a társadalom) belássa a kutatói önelvűség fontosságát, és arról biztosítsa a kutatói közösségeket, azok autonómiáit. A tudománypolitika — az ésszerű konszenzusteremtés — tehát nemcsak a tuda-

mányszervezet működtetése, hanem *par excellence napi politikai tevékenység is*. A politikus például, ha akar, ha nem, azzal, hogy véleményyt nyilvánít vagy lépéseket tesz a tudomány társadalmi elhelyezkedése ügyében, tudománypolitikát is folytat.

A lényeg: *e viszonyrendszerben intézmények, szervezetek közvetítésével a tudományos kutatás és a társadalmi kihívás (megrendelés) áll egymással párbeszédben*. Közös cél a minél *hatékonyabb eszköztár*, a minél hatékonyabb szervezet, hogy a *konszenzus eredményes legyen*. Azaz a lehető legjobb kutatási eredmény szülessen meg. Ha pl. az állam mint megrendelő lép fel, akkor a társadalmi elvárásokat a végrehajtó hatalom, illetve a törvényhozás, vagy az államszervezet egyéb intézményei (önkormányzatok stb.) fogalmazzák meg kutatóink irányába. Az államszervezettel mint megrendelővel dialogizál a kutatói gondolkodás öntörvényszerűségének érvényesülésén örökődő kutatói autonómia. Jelen esetben a kutatók szellemi érdekvédelmét is ellátó közttestület, a hazai kutatók országos autonómiája, a Magyar Tudományos Akadémia.

Vajon nem e közttestület vezetőinek kell átlátniuk a tudományművelés egyetemes irányait és hazai lehetőségeit? Úgy gondolom: igen. S vajon nem kézenfekvő-e, hogy e konszenzusteremtés alapelveire, a működtetés szervezetének alakítására az állam a tudományművelők közttestületétől kapja az első javaslatot? Gondolom, igen. Másként fogalmazva: mivel a tudományos öntörvényszerűség jelenléte nélkül nincs értelmes (haszonelvű) viszony tudomány és társadalom között, és mivel Magyarországon létezik a tudósoknak országos közttestülete, ezért kézenfekvő, hogy a *tudománypolitika alapelveinek megfogalmazásában a tudományos kutatók autonómiájának kell az indítványozónak, iniciálónak lennie*. Így összegezhető a mi gondolatmenetünk.

Tudományszervezet: autonómiák és végrehajtó hatalom

Hol helyezkedhet el Akadémiánk a hazai tudománypolitika szervezetében, milyen lehet viszonya a törvényhozó, végrehajtó hatalomhoz, illetve a hazai kutatószervezet más autonóm egységeihez?

Akadémiánk tudományos műhely jellegét részben az adja, hogy kutatóintézeteket, illetve kutatócsoportokat tart fenn. Részben az adja, illetve adhatja, hogy tudományos osztályai és maga a közttestület vezető szervei tudományos vitafórumokat képeznek és működtetnek. Vagyis Akadémiánk nem csak az intézetek Akadémiája. (Ezért lehet csak részben hasonlítani a nagy nyugat-európai tudományos intézetekre épülő társaságokkal, többek között a már említett Max Planck Gesellschafttal.) A közttestület, a közgyűlés és az osztályok tagjai más kutatóintézményekben (többnyire a szintén autonóm egyetemeken) dolgoznak. Ezért mondhatjuk: az MTA a magyarországi kutatótársadalom képviselője. *Koordinál kutatást* (saját intézethálózatán belül és osztály-, valamint vitaülési keretében), egyidőben *képviseeli a kutatás érdekeit országos keretekben*.

Az Akadémia mellett kívánatos volna, ha ilyen országos autonómiát képezhetne az *alapkutatások autonóm finanszírozási testülete, az OTKA*. (Ez már nyugat-európai, illetve világszerte ismert tudományszervezeti típus. Javasoltuk is Andorka Rudolf elnök úrral együtt az OTKA-törvény ilyen irányú változtatását.) És remél-

hetőleg ilyen szervezetté fejleszthető majd a műszaki fejlesztést menedzselő intézmény, az OMFB. (Egyes nyugati, illetve távol-keleti országban a műszaki fejlesztés a kormányhivatalok, másokban autonóm szervezet keretében történik.) Ezen országos autonómiák mellett élnek a *helyi autonómiák*: az egyetemek. Ha sikerül az OTKA, az OMFB autonómiáját pontosan megfogalmazni és biztosítani, akkor elmondhatjuk, hogy Magyarországon a *kutatói és fejlesztési tevékenységek, sőt részben azok finanszírozása is autonóm szervezeti keretekben*, elvben a kutatás önelvűségének biztosításával történik. Én a magam részéről ezt az *autonómiákra épülő kutatószervezet kialakítását tartom a majdani tudománypolitikai alapelvek egyik lényeges célkitűzésének.*

Magyarországon az elkövetkező évtizedekben a kutatás és fejlesztés túlnyomó részben állami támogatásra szorul. Ezért is igen fontos a kutatói szféra számára, hogy az állami (törvényhozói és végrehajtói) megrendelések a kutatói bázis ismeretében, a kutatás említett, egyetemes irányainak ismeretében történjenek. *Kölcsönös viszony szükséges*: kölcsönös kiszámíthatóság, megbízhatóság. Ezért elengedhetetlen, hogy egy komoly felhatalmazású *országos tudománypolitikai fórum működjék*. Lehetőség: a *Tudománypolitikai Kollégium* jogositványokkal történő felruházása. A jelenlegi tanácsadó szervből *jogszabályalkotó koordinációs tanács kialakítása, a magyar tudománypolitika legfőbb koordináló szervezeteként*. Amelyik majd állást foglal a költségvetés, illetve az államháztartás tudományra szánt összegeinek hovatfordításáról. És ezen állásfoglalás alapján dönt a kormány az eszközökről, a tudományos megrendelésekről. Mivel a TPK elnöke a Miniszterelnök, így az a kormány egyes tárcáira is érvényes döntéseket hozhat a hazai K+F-szféra szervezeti, finanszírozási alapelveiről, és gazdaságon belüli kényszerrel befolyásolhatja az autonómiák tudománypreferenciáit is. Ellenőrző és beszámoltató joga van mindazon kutatási tevékenység felett, amelyet az állam finanszíroz. Kormányrendeleteket ajánlhat és a tudományt érintő törvényjavaslatokat terjeszthet elő az Országgyűlésnek. A Kollégium tagjai a jelenlegiek lehetnének, s a tagok közötti viszonyt a kívánt további törvényalkotás majd rendezheti. Helyet foglalnak a TPK-ban az önálló kutatóintézményeket felügyelő *tárcák vezetői* (mindenekelőtt az MKM, FM, IKIM, illetve a finanszírozásért felelős PM), s természetesen az elnök, a *Miniszterelnök*. Tagjai továbbá a jelenlegi (MTA) és a jövőbeni (OMFB, OTKA) *országos autonómiák*, valamint az egyetemi (helyi) autonómiák országos képviselőjében a *Rektori Konferencia*. *Autonómiákra épülő kutatószervezet*, ugyanakkor a *kutatás, valamint a megrendelő (állam) konszenzusára épülő tudománypolitika*. Kölcsönviszony, állandó párbeszéd, konzultáció valósulhat így meg. A tagok egymás között minden, a tudományt érintő, saját jogkörben kiadott szabályt egyeztetni kötelesek.

Javaslatunk szerint: a kutatói szféra autonóm képviselője előkészíti a tudománypolitikai alapelveket, alternatívákat fogalmaz meg. Azokat a Tudománypolitikai Kollégium elé terjeszti. A TPK keretében lezajlott vita után a kormány dönt, illetve ahol szükséges, jogszabályokat (törvényeket, illetve -módosításokat) terjeszt az Országgyűlés elé. Mint említettem, az első jogszabályok éppen ezt a vázolt szervezetet, az abban helyet kapók státusát lennének hivatva rögzíteni. Akár épp a javaslatot megfogalmazó Akadémia státusát rögzítő törvénymódosítást

is. (Ismét csak zárójelben jegyzem meg: a külföldi tudománypolitikai mechanizmusok ellenkező logika szerint működnek. A tudománypolitikai állásfoglalások, döntések iniciálója és megfogalmazója a végrehajtó hatalom. Az autonómiák legfeljebb véleményeznek. Megítélésem szerint ez is oka, hogy a tudományos értelmiség bezárkózik autonómiájába, nincs partneri viszony a politikai elit és a tudományos elit között.)

TUDOMÁNPOLITIKA

Magyar modell

TÁRSADALOM

TUDOMÁNY (KUTATÁS)

ORSZÁGGYŰLÉS

VÉGREHAJTÓ HATALOM

MTA

Törvény

(Kormány-, tárcaintézkedés)

dönt

dönt

előkészít

↑

← TPK ←

(Tárcák + Autonómiák:

OMFB, MTA, Rektori Konferencia)

összehangol

javasol

Nyugat-Európa

PARLAMENT

←

VÉGREHAJTÓ HATALOM

→

TUDOMÁNY

Az autonómiák és a tudománypolitika szervezete után beszélünk a tudományos nagyüzemen belül a kutatásszervezet vitás vagy vitatható kérdéseiről. Többek között: hol kíván a diszciplína vagy hol egy interdiszciplináris tematika a felsőoktatástól független kutatóintézetet? Milyen alapelvek szerint tartson fenn az állam tárcákhoz csoportosított vagy Akadémiai keretekben működő főállású kutatói státusokat, intézeteket? Vagy éppen kutatócsoportokat? Mi a megkülönböztető jegye a tanszéken folyó és a kutatóintézetben folyó kutatási projekteknek? Milyen elveket kövessen az állam a tudományos minősítésben?

Nézzük a Tudománypolitikai Alapelvek tervezett további témaköreit, s hogy azok mennyiben érintik Akadémiánkat? Az előadási idő keretében ezekre csak felsorolásszerűen utalhatok, kérve a közgyűlés tagjainak véleményét e témakörökről.

Finanszírozás

Beszélünk a tudományfinanszírozás jelenlegi és lehetséges rendszeréről. A tudományra fordítható GDP-hányad jelenleg 0,4%. Az európai normához igazodás legalább 1,5% ráfordítást jelentene. A már 2, illetve 1,4%-ot is elért arány visszaesésének oka: a már említett privatizálás, az állami vállalati szféra megrendeléseinek kiesése. Mennyire szabad vagy mennyire vagyunk képesek a költségvetésből, illetve az államháztartásból *pótolni a vállalati megrendelések elmaradását?* 1993-ban ez még kormányzati célkitűzés volt. Ma már látjuk: megvalósíthatatlan és értelmetlen is. Egyáltalán azután, hogy a termelési szféra és a hozzá csatlakozó *K+F-bázisok teljesen nemzetközi szervezetek befolyása alá kerültek*, van-e még alapja az ilyen GDP-hányad százalékszámításoknak? Másrészt magunkat is kérdezzük: vajon igazunk van-e, amikor arról igyekszünk meggyőzni a politikai elitet: a piactudományba való átmenet korában, azaz jelenünkben nem felszámolni kell egyik napról a másikra a K+F intézményrendszert. Főként nem a fizikus, kémikus, biológus, mérnök szakembergárdát, amely az elmúlt 50 esztendőben működtette műszaki-ipari és mezőgazdasági termelésünket. Vajon igazuk van-e a Wall Street Journal Europe néhány héttel ezelőtti számában megjelent írásoknak, amelyek állítják, hogy Magyarország a közép-európai „high-tech” kelet-európai hidfőállása lehet? Annak köszönhetően, hogy Magyarország a térség országai közül a legkorábban, még a szovjet rendszerben, ismerte fel a termelés-szervezés és kultúra-közoktatás modern technikáit. És a nagy világcégek szerint még mindig tart ez az előnye. Még — tegyük mi hozzá —, ha fel nem morzsoljuk. Meg kell értenie a politikai szférának és a társadalomnak, hogy érdemes áldozni e szakembergárda megtartására, mivel az ő létük a legélénkebb idecsalagató szín a kelet-európai mezőn a befektetési pontokat kereső világcégek számára. Még akkor is, ha az állami tulajdonú ipar és a közösségi gazdálkodásra épülő mezőgazdasági termelés-szerkezet összeomlott, és így időlegesen hasznafogyottnak is tűnhet az állami pénzalapokból fenntartani kutató- és felsőoktatási bázisunkat. *Fokozatosan kényszeríteni kell őket, hogy mozduljanak ki a nemzetközi piacra.* A fokozatosság természetesen pénzbe kerül. De ez még mindig a *legalacsonyabb* ár azért, hogy a 21. század Magyarországa esetleg a *modernizáció térségbeli központjává* válhasson. Mert ez a mi célunk. Az értékes kutatói bázis megőrzése és versenyképességre kényszerítése megtérül — mondjuk mi.

Beszélünk *kutatás-finanszírozásunk technikájáról* is. Magunknak kell rendet teremteni. Mind országos, mind helyi, intézmény szinten is összekeveredett az *alap-, a feladat- és a projektfinanszírozás.* (Tisztázó vitákban kell állást foglalni, mely intézménytípusnál mi tartozik az alapfinanszírozás körébe.) A keveredés okát részben abban kereshetjük, hogy elmaradt a már 1978-ban kilátásba helyezett kutatóhálózati reform. Intézményhálózatunk egésze a túlélésre rendezkedett be. Márpedig régóta tudjuk, nem lehet mindent szinten tartani. Ennek ára: kutatóhelyeink rákényszerültek arra, hogy az alapfinanszírozást is projektekből biztosítsák. Ez elterelte a figyelmet a társadalmi elvárásokat jelző feladatvállalásokról, nagyívű munkákról, feladatokról. Amely feladatok elvégzése, szervezése egyébként az in-

tézeteknek műhely jelleget is biztosít. Következmények: *intézményeink munkafegyelme* is szétzilálódott.

Engedjék meg, hogy szűkebb szakmám, a történettudomány területéről hozzak példát arra, miként hat ki a *rossz tudományfinanszírozási technika magára a tudományos teljesítményre*. A példa. Akárhogy is ítéljük meg a magyarság szerepét a Kárpát-medencében, az itt élő népek megmaradásának feltételeit, területigazgatási szervezetét ezer esztendőn át a magyar államkeret jelentette. Népeségek, nemzetek, felekezetek közösségeit megtartó igazgatási-életbiztonsági kereteket. Nekünk, magyar tudósoknak kellene tehát azt a történelmi atlaszt megalkotnunk, amely a térség területi, természeti körülményeit, gazdálkodási, népességi mozgását mutatja be. Magyarságot és szomszédait máig szembeállító konfliktussorozatok magyarázatát tennénk így láthatóvá. Segítenénk oldani a térség fejlődésének ezen fékeit. Ilyen atlasz elkészítése különböző résztvevőkenységekre specializálódott műhelyek összehangolását kívánja, több esetben alapkutatások indítását, még témaváltásra fogható fiatalok átképzését, kinevelését. Becsült költsége, az intézeti státusokat és az adott infrastruktúrát nem számítva, a kiadással együtt meghaladja a 200 millió forintot. Azon pénzeknek összege, amelyek a különböző alapoknál, alapítványoknál — OTKA, Soros, Pro Cultura, AKP stb. — elnyerhetők, évi 0,5—2 millió forint. Vagyis a projektfinanszírozásra nem lehet ráépíteni ilyen sokéves feladatot, egy nagyméretű kutatói-szerkesztői bázist. Az 1980-as évekre vonatkozó kritika ma is érvényes: háztájiban, gmk-ban nem lehet világszinten traktorokat, nagy erőgépeket gyártani. Félreértés ne essék, ez a kifogásunk nem akarja kétségbe vonni a plurális finanszírozás elvének helyességét. (A projektfinanszírozást és az állami pénzeszközökből létrehívott alapokat a plurális finanszírozás és a kutatás-fejlesztés fontos eszközeinek tartjuk, ezért is kértük a Kormányt a megszüntetésre ítélt, országos szinten kiemelt társadalomtudományi kutatások életben tartására, és követünk el mindent, hogy az OTKA és a KMŰFA legalább inflációkövető maradjon.) De éppen a *plurális finanszírozás kíván egyértelmű és kölcsönösen elfogadott alapelveket, rendet és áttekinthetőséget*.

A finanszírozási rendtelenség másik oka: a finanszírozási gyakorlatunkban *keveredik a tudománypolitikai cél az eszközzel*. A pályáztatás szerintünk nem cél, hanem eszköz. Önmagában még nem az eredményesség biztosítója. Ugyanakkor nem élünk a pályáztatás különböző, a célhoz válogatott formáival. Gyakrabban kellene használnunk a feladat-pályáztatást, amikor a megrendelő pályáztat az általa kiemelt témákra. Túlhangsúlyozott a projekt-pályáztatás, amikor a kutatói műhelyek vagy személyek maguk fogalmazzák meg a projektcélokat is. Kérdések, kérdések, amelyek megválaszolásra, körüljárásra várnak, ha az úgymond „szétfinanszírozott” magyar kutatóbázisokat újraszervezni, konszolidálni kívánjuk.

A tudás — értékkeremtő a társadalomban

Előadásunk első felében szölvünk általában tudomány és társadalom viszonyának átértékelődéséről. Az Alapelvekben beszélni kell a magyarországi helyzetről. *A tudomány szerepéről* abban, hogy az *állampolgárok versenyképesek* legyenek

az immáron világra nyitott gazdaságban és kultúrában. És beszélnünk kell arról: hol látjuk a tudomány tennivalóit a *nemzeti közösség megtartásában*.

A 21. századra vonatkozó általános előfeltételezésünk Magyarországra is áll: segítenünk kell, hogy a *tudás értékrendteremtő* legyen. Ez kiemelkedésünk elsődleges feltétele. Közgondolkodásunkban ma egyoldalú vagyoni- és gazdaságorientált értékrend uralkodik. Ösztönös reakció ez részben az elmúlt 40 esztendő ún. „szocialista erkölcsnormatíváinak” csődjére. És reakció részben arra, hogy a szovjet korszakban általában lebecsültük a vagyonosodást. Amikor a polgári normák elleni „polgárpukkasztó”, úgymond „szocialista kritika” elhítenni kívánta, hogy a polgár (a „burzsoá”) önző, és csak anyagi gazdagodásra tör. A fiatalság — kiábrándulva az amúgyis megfoghatatlan „szocialista erkölcsből” — a „burzsoá világot” áhította, kezdte az atyái által vándoként emlegetett burzsoának mondott normákat követni. — Mi ezzel szemben hangoztatjuk: a polgárosodás nem csak és nem is elsősorban vagyonosság kérdése. *Polgárnak lenni elsősorban műveltség kérdése. A polgár nem feltétlenül vagyonos, de a polgár mindenképpen művelt.* És mindenekelőtt a polgár nem bunkó. Sem szegényen, sem gazdagon. Vajon képesek vagyunk-e mind a gazdasági és a politikai elitet, mind a társadalom széles köreit meggyőzni felfogásunkról? Kérdés. Tovább a zsörtölődéssel! Meg kell kérdőjeleznünk a modernizáció divatos értelmezését, amely szerint a modernizáció mindenekelőtt műszaki fejlesztés; eszközállományunk, gépparkjaink fejlesztése. A mi felfogásunk szerint a *modernizáció elsősorban képzési, önképzési folyamat.* A modernizáció azt jelenti: *megteremtjük az ipari-technikai forradalom vívmányainak, az újabb és újabb szellemi közkulturális áramlatok befogadására képes társadalmat.* A modernizáció *műveltségteremtés*, az értelmiség és az egész társadalom műveltségi szintjének emelése és a műveltség tartalmának folytonos korszerűsítése.

A tudás társadalmi méretű jelenlétének ki legyen a biztosítója? Vajon az adófizetők közössége, az állam áldozzon-e költségvetési pénzt a tudományosan alapozott gondolkodás kifejlesztésére, karbantartására? Vagy tekintse ezt — az ismeretterjesztést — a polgárok magánügyének? Mi a liberalizmus továbbgondolásának szükségét valljuk. A mi liberalizmusunk alapelvei szerint a kultúrpolitika első számú célkitűzése a polgár esélyegyenlőségének biztosítása. *Esélyegyenlőség:* nemcsak a származási, faji és nemi esélyegyenlőség, de a vagyoni származástól független életesély-egyenlőség is. A kultúrpolitika liberalizmusa ilyen értelemben teljesen más, mint a tőke gazdasági liberalizmusa. Ezért állítjuk: az a polgárosodás és modernizáció, amelyet mi a 21. századi Magyarországon látni szeretnénk, csak akkor következhet be, ha az ahhoz szükséges műveltségi emelkedést *nem tekintjük a polgár magánügyének.* Következnek természetesen a kérdések. Ha az állam felvállal kötelezettségeket az ismeretterjesztés területén, kit tekintsen partnerének: a civil társadalom kezdődő ezernyi helyi önszerveződését? Segítsen életre egy országos félcivil-társulati szervezetet? Milyen szerepet vállalhat fel a tudomány, a tudás intézményrendszere?

És kérdéseket kell állítanunk önkritikusan a magunk számára is. Vajon mit teszünk mi, a tudomány művelői a tudományos alapozottságú gondolkodás terjedéséért? Nem mint tudányszervezők, hanem mint tudányművelők. *Alkal-*

masak-e eszköztáraink arra, hogy a széles nyilvánosság elé lépjünk? Szóltunk már a tudományos elit visszahúzódásáról a 20. században. A politikai okokról. Beszéljünk az Alapelvekben *szakmai lemaradásunkról*, céhes bezárkózottságunkról. Képesek vagyunk-e mi, kutató tudósok a társadalom számára világosan megfogalmazni kutatói tevékenységünk értelmét? Nemcsak gazdasági hasznát, hanem azt, hogy a tudás önmagában érték; az egyszer leélhető emberi élet minőségének záloga. Nyersen fogalmazva: a részletekben elvesző „szakbarbár” — akit minősítési rendszereink, tudománygyáraink termelnek — vajon képes-e átlátni legalább diszciplína szinten a maga napi kutatói tevékenységének helyét? Most látjuk: *mennyire hiányzik a szintetizáló képesség belőlünk*. És képesek vagyunk-e mindezt értelmesen valamelyik nyelven megfogalmazni? Most már nemcsak egymásnak, de a társadalom számára is. *Tudós és társadalom új típusú együttgondolkodására* van szükség. Nemcsak a paratudományok ellen fellépni, de a tudományos megközelítésekre rá is vezetni a társadalmat. Hogy valóban tudósbarát és tudást akaró, ne csak a tudást tisztelő közeget teremtsünk. Akadémiánk új módon tüzi napirendre az ismeretterjesztést.

És tovább az önkritikával. Figyelünk-e a *századvég új tudásközvetítő eszköztárára*? El tudjuk-e foglalni az ismeretközvetítés új formáit, a mozgóképet (tv, videokazetta, CD-ROM), a hangjátékot (rádió)? Birtokában vagyunk-e az ezekhez szükséges iskolázottságnak? *Új típusú képességet, szakmai műveltséget kívánó 21. század!* Mi többnyire még mindig az évezredes és a 19. században rögzült ismeretközlési műfajokra vagyunk felkészülve, alkotásainkat azokban képzeljük el: a hagyományos előadás, tanulmányírás keretében. *Csak az új típusú szakmai műveltség és képesség birtokában érhetjük el, hogy a társadalom megértse a tudás értékrendteremtő szerepét.*

A tudás társadalmi jelenlétének biztosítása végett is kiemelten kívánjuk kezelni a tudományos intézményrendszer *regionális hálózatát*. Látjuk: a kutatás bekerülési költsége magasabb vidéken, mint Budapesten. Okai ismertek: a könyvtári, közlekedési, infrastrukturális nehézségek és alulfejlettségek. De látjuk: a vidéki regionális központok a tudomány ossztársadalmi jelenlétének biztosítói. A maguk egyetemi-intézeti hálózatával, a helyi pályázatokkal, a helyi tudományos rendezvényekkel, az utánpótlás-neveléssel. Enyhe túlzással azt állíthatjuk, hogy a vidéki akadémiai bizottságok már megteremtették az Akadémia kutatás-koordináló és tudományprotektori funkcióját.

A tudomány nemzeti funkciójáról

A fentebbi értelemben beszélünk mi a tudomány és Akadémiánk nemzeti funkciójáról. Valljuk továbbra is, akár vitára is ajánlva, *hogy nemzeti tudomány nincs*. A tudomány, mint megismerő tevékenység, egyetemes. Akár humán-, akár természettudományokról essék is szó. De a *tudománynak*, mint a társadalmi munkavégző tevékenységek mindegyikének, *igenis van nemzeti funkciója*. Részben beszélnünk kell egyes tudományágazatok vagy diszciplínák szükségszerűen *nemzeti kötődésű tematikáiról*. Nemzeti tematika. Így azokról a tudományokról, amelyek a magyarság szállásterületének földtani-földrajzi elemzésével, állatvilágával, növénytakarójával és emberi viszonylataival foglalkoznak. Ezt a kutatást helyettünk

senki más nem fogja elvégezni. Tehát a tudomány egyetemes szempontjai is megkövetelik fenntartásukat. A magyar adófizetők forintjaiból ezeket kiemelten kell támogatni. Ahogy ezt teszi a világon minden más adófizetői közösség is. Ugyanakkor, tárgytól függetlenül, minden tudományos tevékenységnek létezik nemzeti funkciója: a lokális (nemzeti) közösség egyik megtartója. Az *anyanyelvi tudományosság fenntartója*. Évek óta ismétljük: amennyiben nem lesz a 21. században színvonalas műszaki és természettudományos anyanyelvi publikációs rendszerünk, nem lesz e diszciplínáknak megfelelően fejlesztett anyanyelvi fogalmi rendszere, kifejezési eszköztára, akkor nem lesz világszínvonalon álló tanárképzés, közép- és alsó fokú oktatás, tankönyvirodalom. És így a magyar állam területén magyar anyanyelvűnek született gyermekek már eleve hátrányba kerülnek a nagy anyanyelvi kultúrákba született gyermekek mögött. (Csak zárójelbe teszem a keserű megjegyzést: kivételt csak a felső középosztályba született gyermekek, elsősorban a magán elitiskolák látogatói fognak képezni. A tőke liberalizmus-értelmezésének megfelelően. Ezt a mi, az esélyegyenlőség elvét valló liberalizmusunk nem fogadhatja el.) *Akadémiánk, köztestületünk tagjai egyetemesen gondolkodó, publikáló és egy időben a magyar anyanyelvi tudományosság életben tartását tekintik feladatuknak.* Mindkét feladat vállalása eminens nemzeti kötelességünk.

Amikor a tudomány nemzeti funkciójáról beszélünk, nem feledkezhetünk meg a határainkon túl élő, *magukat magyarnak valló tudósokról*. És kiemelten kell szólnunk a határaink másik oldalán, magyar anyanyelvi közösségben élő tudományművelőkről. Hisszük, hogy a 21. század az államnemzeti keretek fokozatos lebontását hozza magával, és a nemzetek mint kulturális-szellemi (anyanyelvi) közösségek bírnak csak értelemmel. *Mint kultúrnemzetek. E kultúrnemzethez tartozás nem származás, hanem megvallás és vállalás dolga* lesz. Ezért is erősíteniünk kell kapcsolatainkat a világban szétszórta élő magyar anyanyelvű tudóstársadalommal. Ők az anyanyelvi tudományos kultúra frissítői lehetnek, akik közvetítik hozzánk a világ más részeinek szakmai törekvéseit. Sőt, mind nagyobb számban kell magunkhoz vonzani azokat is, akik a magyarság szállásterületének történelméhez, jelenéhez kapcsolódó kutatásokat folytatnak. És nem magyar származásúak, nem is vallják magukat magyarnak. Alapelveinket világosan kell megfogalmazni. *A határokon túl kisebbségben élő magyar tudóstársainkat azért tartjuk magunkkal azonos státusú magyar tudósnak és kívánjuk őket magunkhoz kapcsolni, mert otthon ők a magyar nyelvű tudományos kultúra fenntartói, ápolói.* És nem származásuk miatt. A határokon túl élő egyharmad *nemzet anyanyelvi-szellemi színvonalának emelői* az ottani magyar kisgyermekek és magyar társadalom-rész esélyegyenlőségének biztosítói. A Miniszterelnök úr — mondtam egy nyilvános eszmecsere keretében — a 10 millió magyar állampolgár miniszterelnöke, de az Akadémia elnöke az egész magyar nyelvű tudományosság elnöke. Ezért is mindent elkövetünk, hogy *külső tagjainkat az eddiginél szorosabban hozzákössük a hazai műhelyekhez.* Küldeni kívánjuk nekik az akadémiai folyóiratokat, meghívjuk őket, és külön pénzkereteket biztosítunk tudományos célú itt-tartózkodásukra. Ösztöndíjrendszert kívánunk létrehozni, évi 250—400, később az igények szerint bővíthető hónapkerettel. Külön professzori, külön juniori szinten. E prog-

ramunk összefogására, megvalósítására elnöki bizottságot küldtünk ki a megválasztásunkat követő napokban. A közgyűlésre pedig külső tagjaink meghívást és költségünkön ellátást is kapnak. Remélem, hogy a májusi közgyűlésnek újabb előrelépésről számolhatunk majd be.

A kutatóértelmiség helyzete

Jövendő tudománypolitikánk alapelveiről beszélünk. Nem mellőzhetjük a *tudományos értelmiség társadalmi-szociális helyzetének, közérzetének kérdését*. Ők a tudománypolitikai vállalkozás megvalósítói, hivatott kiteljesítői. A piacgazdaságra történő átmenet hektikus szociális átrendeződéseket hoz magával. Kegyetlen anyagi érdekérvényesítési küzdelem indult meg. Ez természetes. Sajnos az is természetes — ahogy erre utaltunk —, hogy a többpártrendszer négyévenkénti választásra összpontosító politikusa kénytelen a polgárban elsősorban jövődöbéli választóját látni. A kis létszámú, tehát a kevés szavazatot hozó szociális csoportok óhatatlanul leértékelődnek a választás szempontjából. Ráadásul a *tudós munkaerejének újratermelése* — sajnos, nem sajnos — többbe kerül, mint az iparosé, földművesé, vagy tisztviselőé. Nemzetközi kapcsolatrendszerét, utazását, publikációs és konferencia-igényeit a világpiaci áron kell megfizetni. És ez az ár jóval magasabb, mint a hazai árak. Amelyekhez viszont a közalkalmazotti fizetést szabták. Általános műveltségbeli igénye is szükségszerűen magasabb. Talán nehezen elfogadható az érvelésünk: a koncertélmény valahol még a matematikai vagy társadalomtudósi felismerésekben is tetten érhető. És ennek költségei vannak. A kutató értelmiségi munkaerejének újratermelési költségei magasabbak. Egy részüket a szovjet rendszer beépítette a külön állami juttatások, az elit privilégiumai közé. A privilégiumok most, a rendszerváltás során szükségszerűen megszűntek. A *bérezési struktúra viszont maradt a régi*. A politikai elitnek és a társadalomnak el kell döntenie, hogy tudomásul veszi és fedezi a kutatói munkaerő szinten tartásához szükséges többletkiadást, vagy sem. Ezen okfejtéssel kértem a Miniszterelnök és a Pénzügyminiszter úrtól az akadémikusi és a doktori tiszteletdíjak emelését. Megértésre talált az a javaslatom, hogy a stratégiai fontosságú „szürkeállományt” — legalábbis annak leginkább kvalifikált rétegét — ne szolgáltatassuk ki az átmeneti időszak még vad, szabályozatlan piactörvényeinek.

Remélem, megértésre fog találni javaslatom a Bolyai-ösztöndíjrendszerre is. Ezt a fiatal, a PhD utáni korosztály számára biztosítanánk, hároméves időtartamra, monográfia írására. Ennek szervezője és odaítélője nem a végrehajtó hatalom, hanem az országos autonómia, az Akadémia lenne. Nem tudományos pótlék-jellegű, hanem mérhető és számon kérhető eredményhez kötött jellegű ösztöndíj lenne. *Teljesítményorientált életpályáról gondolkodást* ösztönözne, és az állások betöltésénél a mérhetőséget biztosíthatná. Amennyiben sikerül értelmesen szabályozni a Széchenyi professzori ösztöndíjat, kiterjeszteni azt a nem egyetemi kutatói körre, s ha megoldást lehet találni a jelenleg kiszorult 55 év feletti díjazására is, akkor a hazai kutatói társadalom anyagi honorálásában megkezdődik a rendszerváltást. A szovjet korszak állami bérstruktúrájának feltörését. Ilyen értelmű elképzeléseink meghallgatásra találtak a Miniszterelnök és a Pénzügyminiszter

úrnál, s a Művelődési miniszter úrral is egyetértést alakítottunk ki. A magunk részéről az ezredfordulón elkerülhetetlennek tartunk egy *minőségorientált* — tehát a jelenlegi közalkalmazotti rendszert alaposan felülvizsgáló — *új állami alkalmazotti bérrendszer kialakítását*.

A kutató értelmiség helyzetével foglalkozni nem egyszerűen a szakszervezetek dolga. Ez a szakmai teljesítőképesség kibontakozásának feltétele is. A szakmai vezetés és a politikai vezetés dolga is.

Kedves Kollégák!

Talán sikerült meggyőzőnöm Önöket: helyes, ha az Akadémiába tömörült tudósközösség firtatja az ezredforduló Magyarországon követendő tudománypolitika elveit. Remélem, hogy e javaslatok és kérdőjelek nyílt vitája a tavasszal-nyáron megrendezhető, és az összegzést, ahogy a Tudománypolitikai Kollégiumnak ígértük, a nyár folyamán elkészíthetjük. És remélem, e tisztázó viták közben még határozottabban látszanak majd az Akadémiánk jövőbeni helyét kijelölő vonalak. Kibontható lesz Akadémiánk elképzelt és részben már jól megalapozott hármas funkciója.

Kivel és kikkel tudjuk e tudománypolitikai funkciót kiteljesíteni? Ugyanezt kérdezhetik a stratégiai kutatások szervezéséről is. Vajon a más irányú beállítottságú és másra rendelt apparátus mennyire lesz hadra fogható e programokhoz? Jogos észrevételek. A következő évek kérdései. Mindenesetre a júniusi elnökségi ülés jóváhagyta már azokat az *elnöki* — én szívesebben beszélek elnöki-főtítkári — *bizottságokat*, amelyek a következő három évben segíteni hivatottak nemcsak a tudománypolitikai alapelvek bizonyos témaköreinek konzultatív tárgyalásában, de biztosítják azt is, hogy a *vezetés döntéseiben a tudománypolitikai elem jelen legyen*. Bizottságot alakítottunk többek között az *informatika, költségvetés és gazdálkodás, kiadáspolitika, a tudomány nemzetközi integrációja, a határokon túli magyar tudományosság* témakörökben. Kis profilmódosítással nem a paratudományok elleni harc, hanem az ismeretterjesztés új rendszerének kidolgozása érdekében működne tovább az 1996 tavaszán már létrehívott, igen jó erőkre épülő *Ismeretterjesztő Bizottság*. Remélem, a következő közgyűléseinken ezek tevékenysége már látható lesz.

V. Autonóm köztestület — állami-nemzeti szerepvállalás

Megakadályozni kívánjuk, hogy a magyar nyelvű kultúra az informatika, a globalizálódás korában szubkultúrává süllyedjen. Gondolom, e cél könnyen elfogadható. Ennek érdekében a magyarországi tudományosság intézményeit, kutatói állományát, infrastruktúráját lépéstartásra kívánjuk segíteni, kényszeríteni. Lépéstartásra a világ élenjáró tudományos nagyüzemeivel. Gondolom, mindnyájuk számára elfogadható. De vajon képes-e ezen program megfogalmazója, motorja lenni egy autonóm köztestület, amilyen a mi Akadémiánk? Vajon képes-e Akadémiánk mindezen, magunk szabta elvárásoknak megfelelni? Az ezredforduló stratégiai alternatíváival, az új tudománypolitika alapelveivel termékenyen foglalkozni?

Elég erős-e autonómiánk ahhoz, hogy az állam és a nemzet jövője szempontjából meghatározó szerepet betöltse? A kívánt hármaskör funkcióját kiteljesítse? Nem kis-tűség, de jogos aggály tette fel a kérdést beszélgetőtársaimban.

Vessünk néhány pillantást először Akadémiánk jelenlegi társadalmi-közéleti súlyára, helyére, majd belső szervezettségére.

Mit ér autonómiánk?

Társadalmi berendezkedésünket meghatározza a törvényben elvben biztosított autonómiánk. A törvény, tudjuk jól a történelemből, részben irodalmi termék. Egy adott pillanatban a közakarat megfogalmazása. A törvény részben a politikai konszenzus tükröződése. Egy adott pillanatban — a jelen esetben, 1993-94-ben — aktív politikai erők ütközésének, együttműködésének konszenzusa. Akkor aktív személyek leleményességének terméke. Ha *változnak az erőviszonyok, a törvényt felül lehet vizsgálni*. Így van ez az Akadémiai Törvénnyel is. Szintén a történelemből ismert, hogy a törvény célja: szabályozott rendben tartani a közösség életét. Így van ez az Akadémiai Törvénnyel is. És ha a közösség életének alapfolyamatai, célkitűzései változnak, akkor a törvényt felül kell vizsgálni.

Milyen az autonómia, amit a törvény biztosít? Gyakran mosolyogva beszélnek erről. Mondják: a költségvetésből élő autonómia nem valódi autonómia. Vonatkozik ez Magyarországon mind az Akadémiára, mind az egyetemekre. Hivatkoznak a nagy amerikai, angol egyetemekre. A privát egyetemekre, ahol az autonómia abból a vagyonból él, amit a hagyományozók rábíztak. És az állami egyetemek autonómiájára, ahol a mienkhez hasonló *vegyes, részben költségvetési, részben a saját pénzeszközökre alapozott fenntartás* létezik. Mindkét esetben — így a bírálók — a pénzügyek meghatározzák a működés kereteit, sőt beleszólnak a működésbe is. Vagyis, mondják, a magyarországi autonómiák *koraszülöttek*: nem engednek beleszólást a pénzügynek, jelen esetben az államnak, mégis, ha az autonómia vezetése rosszul bánt a rábízott pénzeszközökkel, vagyonnal, akkor az autonómia alkalmazottai az állam, illetve a végrehajtó hatalom ellen tiltakoznak, onnan várnak megoldást. Mások megtoldják: az így született autonómiák elsősorban azt a célt szolgálják, hogy a *rendszer váltás ne mehessen végbe* a tudományban és a felsőoktatásban. Sőt, javaslat is elhangzott — no nem a mi sorainkból —, alakuljon az Akadémia részvénytársasággá. Akkor majd autonómia lesz... Azután további kifogások. Utálnak arra: mennyire nem tisztáztuk viszonyunkat a politikai intézményrendszerhez, mindenekelőtt az államigazgatáshoz. Milyen az az autonómia, amelyiknek támogatási tételeit a költségvetés a tárcák között sorolja fel? Hogyan lehet, hogy intézeteink állami tulajdont képeznek? A belső szervezeti rend pedig jobban igazodik egy már nem létező pártállami struktúrához, mint egy autonóm testület rendjéhez. Hiszen a törvény, mondják, a műhelyjellegünket is biztosító intézethálózatot elszakítja — jobban, mint 1949 óta bármikor — a közttestülettől, az osztályoktól. Még azt is hozzáteszik: az intézethálózat külön életet él, most már szervezetenként. Sőt, a kétféjű sas modellje, az elnök-főtisztviselő munkamegosztása is ezt segíti. Így az állami tulajdonú intézethálózat könnyen lenyeshető az Akadémia törzséről, és akkor a kutatóhelyek pillanatokon belül állami — azaz végrehajtó

hatalmi — irányítás alá kerülhetnek. Az állami tulajdonlás jogán. Bonyolítja a helyzetet — így az újabb észrevételek mind a kutatóintézeti, mind az egyetemi körökből —, hogy az egyetemi és főiskolai törvény az idén [1996] módosításra került. Az Akadémiai és Felsőoktatási Törvény előkészítése 1989 óta mindig azonos törvénykezési alapelveket követett. Így a formába öntés éveiben, 1993-94-ben is. Most megbomlott a harmónia. A tárca elérte a felsőoktatási törvény módosítását, az Akadémia lemaradt. A felsőoktatási törvény módosítás lehetővé tenné a szovjet rendszer egyik lényegi ellentétének intézményes feloldását: *a kutatói és oktatói tevékenység közelítését*. De mi, törvényünkkel, pestiesen szólva, „álva maradtunk”.

E szemrehányások lehetnek jogosak, jogtalanok. A törvény születésének körülményeit is lehet magyarázni. Hagyjuk ezt a történészekre! Tekintsünk előre! Ítéljünk aszerint a módosítás szükségéről, hogy *milyen célok szolgálatába kívánjuk közttestületünket állítani!* S hogy mi gátolja és *mi segítheti közttestületünk működőképességét*. Előrebocsátom: *mi a törvény autonómiát biztosító alapjait* tartjuk a leglényegesebbnek. Ezeket az *alapokat törekedjünk erősíteni*, esetleg a zsaludeszkákat eltávolítani, ott bővíteni, ahol a megtervezett új épületfalak azt megkívánják. Természetesen azt sem tagadhatjuk: az elmúlt hónapokban a törvényből is következő kötelezettségeinkkel szembekerülve és az új falakat-közfalakat tervezgetve lépten-nyomon a törvény egy-egy idejétmúlt kitételébe botlottunk. Vagy az éppen az alapok folytatásának szükségéről tanakodtunk. Mindenekelőtt Akadémia és a politikum viszonyának kicövekélése okozott gondot.

Autonómiánk hagyománya

Autonómiánk megítélését, továbbfejlesztési irányát meghatározza a már korábban általánosságban feltett kérdés: vajon milyen Magyarországot képzelünk el a 21. században, *milyen szerepet szánunk e jövő társadalmában általában az autonómiáknak?* És meghatározza a korábban általánosságban adott válasz: az állam (nemzetállam), a Közép- és Kelet-Európában hagyományosan végrehajtóhatalom-túlsúlyos állam átalakításra szorul.

A helyi autonómiáknak és a civil szervezeteknek — összehasonlítva Nyugat-Európával — itt csekély volt a szerepük a közösségi élet működésében. Ettől a hagyománytól el kell távolodnunk. Felerősíteni a 19—20. század államrendszerének másik fejlődési irányát, azt hogy *közfeladatokat nem közvetlenül állami szervezetek látnak el*. Az állam bizonyos feladatokat átruház civil szervezetekre, és pénzeszközöket bocsát rendelkezésükre az államháztartásból. Így nőttek fel az európai történelemben több évszázada erős közigazgatási (kommunális-közösségi), valamint szakmai és kulturális autonómiák. Vagyis nem csak a századunkat meghatározó diktatórikus és az amerikai út kínálkozik. Nem csak a centralizált, mindent kézben tartani akaró állam, a maga bürokratikus hatalmával, és nem csak a szociális és kulturális létében államtalanított társadalom. Létezik a klasszikus európai, ahogy korábban neveztük, a „harmadik út”. Ezt az autonóm civiltársadalmi izmosodást megtörte a két világháború, amikor is az igazgatási centralizáció az államot nagyobb katonai, illetve kül- és belpolitikai erő kifejtésre kényszerítette. És az a tény, hogy Közép- és Kelet-Európában az állami centralizmus egyes idő-

szakokban nagy kollektív teljesítményekre volt képes. Azután a szovjet rendszer leszoktatta az embereket még arról az igényről is, amely pedig Magyarországon élt a civil társadalom iránt 1948 előtt. Nagy kérdése a következő évtizednek, vajon mennyire élednek vagy éleszthetők újjá ezek a klasszikus európai hagyományok?

Magyarország történelmében egyébként igen is van hagyománya ennek a község-építkezésnek, a *kisközössiégi és szakigazgatási adminisztrációs egységek* autonómiájának. Csak nagyobb figyelmet kellene történészeinknek fordítaniuk ezen elemekre, és talán kevesebb időt és energiát vesztegetni a hatalmi elitnek belső csip-csup harcaira. Figyeljünk a reformkori *centralista politikusokra*: Eötvösre, Trefortra, Szalayra, akik a polgári erkölcsök kibontakozását segítő a községek erősítését látták döntő eszköznek. Mint ahogy az önkormányzatiság alapelve egészen 1945-ig egyik sarktétele volt kevésbé a közjogi, de inkább az igazgatáspolitikának. Igyekeztünk a feledés homályából kiemelni: éppen a *hazai kulturális-tudományos intézményrendszerben erős az autonómiák öröksége*. Feledésbe merült: *aktív állami tudománypolitika és az államilag is erősített tudományos autonómia nem zárják ki egymást*. Sőt! Éppen az állami tudománypolitika kiépítője, Gróf Klebelsberg Kunó biztosított 1922 után itthon eddig nem ismert autonómiát a tudományos-gyűjteményi intézményeknek, Országos Magyar Gyűjteményegyetem néven. Mindezt az állami költségvetésből finanszírozva. (Ismét csak zárójelben jegyzem meg: ahogy az állami költségvetésből megmentett Akadémiának sem érintette teljes körű autonómiáját. Az autonómia nemzeti haszna majd a második világháborúban, a fasiszta veszély kibomlásának idején mutatkozott meg.) Nem példa nélküli tehát a hazai tudománypolitikában: a költségvetés a tudományt fenntartja, de nemcsak hogy érintetlenül hagyja autonóm szervezeteinek belső önállóságát, hanem országos szakigazgatási funkciókkal is felhatalmazza. Úgy látjuk — hogy a törvényhez mint fundamentumunkhoz visszatérjünk —, ilyen típusú autonómiák rendszerének kialakításához az 1993. évi Felsőoktatási, az 1994. évi Akadémiai, valamint az ez évben (1996) módosított Felsőoktatási Törvény *jó alapokat kínál*. Amíg lehetséges, ezekre az alapokra kell és az elmúlt hónapokban kellett is építenünk. Mindenekelőtt az Országgyűlés pártjaival és a kormánnyal folytatott látogatásainkon. A tárgyalások közben vetettük papírra megjegyzéseinket viszonyunkról a törvényhozáshoz és a végrehajtó hatalomhoz, tudománypolitikai elképzeléseink realizálásának lehetőségeiről, tudomány és politika, tudományos autonómiák és politikai intézményrendszer viszonyáról. Engedjék meg, hogy ezekről beszámoljak, kérve a Közgyűlés véleményét és felhatalmazását a továbblépéshez.

Akadémia és törvényhozás

Az Országgyűlésről. Az Országgyűlés számunkra a politikai pártok együttese, ahol a *jogállásunkat és így tevékenységi körünket meghatározzák a törvényekkel, jogszabályokkal*. Intézmény, ahol *döntés esik a közpénzek hovaforrásáról*, annak rendjéről. Alapvetően a közpénzekből élő köztisztületnek létszüksége, hogy *kölcsönviszony alakuljon ki az Országgyűlés és az akadémiai vezetés között*. Tájékoztatni kell a képviselőket, tájékozódni kell azokról az általános társadalompolitikai

szempontokról, amelyek közé illesztik ők a hazai tudományosságot. És amely szempontrendszerben szeretnénk, ha helyet kapna mindaz, amit a tudomány struktúrái jellegéről állítunk. Hogy elfogadják: ez nemcsak céhes, de országos érdek. Mindaz, amit mi egymás között megállapítunk a tudomány függetlenségének sértettségéről, arról, hogy a tudományos elit közéleti aktivitása az állam és a nemzet előtt álló hosszú távú alternatívák elemzésében csak a tudomány függetlenségének esetén ér valamit stb. — nos ezek a megállapítások csak akkor hasznosulnak, ha beépülnek a képviselőcsoportok gondolkodásába. Párthovatartozástól függetlenül. Úgy gondoltuk, erre alkalmat teremthet az Akadémia elnökének országgyűlési beszámolója a tudományos kutatás hazai állásáról.

A beszámolási kötelezettséget a törvény mondja ki. De nem szól a törvény arról, milyen úton történjék e beszámoló? És arról sem, hogy milyen eszközöket vehet igénybe az elnök e beszámoló előkészítéséhez. (Csak zárójelben jegyzem meg: azt is végig kell gondolni, hogy kitől kérhetünk adatszolgáltatást? Az Akadémiával, illetve az elnökkel szemben nincs a jelenlegi adatszolgáltatási törvény értelmében kötelezettsége egyetlen nem akadémiai intézménynek sem. És milyen belső apparátus szükséges egy ilyen kétévenként elkészített beszámolóhoz? A hasonló jellegű előterjesztések céljára Franciaországban, Ausztriában külön apparátust hívtak létre. Ők azután folyamatosan szolgáltatnak adatsorokat az évenkénti költségvetési indokoláshoz. Ez lehet a mi távlati célunk is: lobbyszatás helyett a nyilvánosság és a képviselők rendszeres tájékoztatása.)

A beszámolás általunk javasolt útja: a tudománnyal és felsőoktatással foglalkozó országgyűlési bizottságok mellett az elnök felkínálja a politikai pártoknak, hogy kész a parlamenti frakciók előtt akár a beszámolót, akár a tudományos élet más részleteit érintő kérdéseket megvitatni. Felkészültünk arra, hogy ez fáradságos és sok kényes politikai helyzetet előidéző vitasorozattal jár majd együtt; az egyes pártok ki fogják fejteni nézeteiket a tudománypolitikáról, be kell eszkednünk a pártpolitika tűzébe, és ott úgy kell megvédeni álláspontunkat, hogy a tűz bennünket meg ne égessen. Vállaltuk. Sőt, javasoltuk, hogy a parlamenti ülés szükség esetén egész napos legyen, s az elnök a politikai pártok előtt kapjon lehetőséget szóbeli előadásra. A másik alternatíva lehetett volna: bizottsági szinten tudomásul veszik — esetleg részletes vita nélkül a plenáris ülésen is — a beszámolót. Ez utóbbi a „legyünk túl rajta” álláspontja lett volna. Mi azért választottuk a hosszú menetelést, a nyílt megméretést, mert reméltük, hogy felhívhatjuk a társadalom és a politikai elit figyelmét a tudomány fontosságára. Vállaltuk a sajtó, az újságírói társadalom napi kérdezősködését, sőt a kutatói társadalom részéről el-elhangzó értetlenséget, és a politikai pártokkal a szívós párbeszédet. Az elnök — a főtitkár, a főtitkár-helyettes és az illetékes alelnök kíséretében — sorra látogatta a pártokat, gondosan ügyelve a távolság-közelség azonosságára. További javaslatunk volt: a beszámolást kövesse országgyűlési határozat, amely többpárti elvi állásfoglalás a tudományos intézményrendszer és az állam viszonyáról.

E „hosszú menetelés” során szükséges volt többször megfogalmazni véleményünket Akadémia és napi politika viszonyáról. A napi politizálás életben tartója a társadalomnak — mondtuk. A politikai pártokat becsüljük és nélkülözhetet-

lennek tartjuk. A tudósok is nyilván részt vesznek a politikai választásokon, akár a pártéletben is. Ez minden állampolgárnak munkahelytől, szakmától, hivatástól független egyéni igénye és joga. *De az Akadémián ne legyen politikai-ideológiai besorolás.* Itt nincsenek szocialista, liberális vagy konzervatív tudósok — mondtuk, replikázva a politikával. A Magyar Tudományos Akadémián vannak jó és esetleg rossz tudósok. Az akadémiai vezetés és a tagtársak közössége nem ültet az „első” és nem ültet a „hátsó” sorokba senkit, korábban vagy most kifejtett politikai szerepvállalása alapján. Alapvető feltétel ez ahhoz, hogy megszabadítsuk a tudományos kutatást és szervezeteit az 1932–89 között olyannyira felhangosodott napi politikai szempontoktól.

Nézetünk elfogadást nyert. Mint ahogy értékelték nyitottságunkat is: ne az elnöki szoba informális beszélgetései, hanem nyílt eszmecsere képezze a tudomány és a politika szükséges eszmecsereinek véleménytalálkozási helyszínét és keretét. Egyelőre, úgy látszik, eredményes volt az a javaslatunk is, hogy az Országgyűlés plenáris ülésen tárgyalja a tudomány helyzetét. Ne feledjük: a beszámoló kapcsán a médiában a tudomány a korábbinál összehasonlíthatatlanul nagyobb teret kapott.

A közgyűlésnek el kell mondanom, hogy nekem és a velem együtt a bizottságokat, pártokat látogató kollégáknak sokkal pozitívabb a benyomásunk a politikai pártüzemről, mint korábban, a média híradásai alapján. Amelyek elsősorban a botrányokra összpontosítanak.

A viták csak kis részben folytak az elmúlt időszokról. Kaptunk kritikai észrevételeket is, mindenekelőtt a Kiadó tönkremenetele, a Lexikon szétesése, a Könyvtár csődje miatt, s hogy kutatóintézeti hálózatunk elismert, szükséges reformja évtized óta halasztódott. Kaptunk kritikai megjegyzéseket — melyeket hasznosítani tudunk — a beszámoló jellegét, szövegezését illetően. Kaptunk elismerést is. Helyes volt — mondták — 1990-96 között az intézménymegőrzésre törekedni. A vita mégis löbnyire már a *jövő Akadémiájáról, az ezredforduló új tudománypolitikai alapelveiről folyt.* A jövőről beszélve voltak — inkább a bizottságokban, de a plenáris ülésen is — vitáink azokkal, akik a szovjet rendszer sajátjának mondták azt a javaslatunkat, hogy az állam az elitértelmiséget és a tudományt kiemelten kezelje. Vitáink voltak azokkal, akik az Akadémiával szemben a végrehajtó hatalmat, pontosabban az MKM-et tartották arra jogosultnak, hogy az új tudománypolitikai alapelveket előterjessze. De egyöntetűen elfogadták készségünket a reformokra. Végül is a határozatok szövege — amelynek javaslatát mi terjeszthettük elő — jól mutatja a kéthónapos vitasorozat mérlegét. Idézem a Határozat szövegét.

„1.) Az Országgyűlés elfogadja a Magyar Tudományos Akadémia elnökének a magyar tudomány helyzetéről benyújtott áttekintését. Az Országgyűlés a beszámolásnak ezt a módját eredményesnek tartja, ugyanakkor a beszámolás technikájának, előkészítésének továbbfejlesztését javasolja.

2.) Az Országgyűlés úgy ítéli meg, hogy a tudománynak Magyarországon kiemelt jelentősége van. Különösen fontos a tudomány szerepe a polgárosulás, a modernizáció és az európai integráció korában. Az Országgyűlés fontosnak tartja, hogy a törvényhozás és a kormányzat ennek megfelelően kiemelt módon kezelje a tudományos kutatás feltételeinek biztosítását, ezen belül külön is szükségesnek

ítéli a tudományos kutatók és a tudományos utánpótlás fokozott anyagi megbe-
csülését.

3.) Az Országgyűlés egyetért azzal, hogy a magyar tudományosság vállalkozik az állam és a nemzet előtt álló stratégiai kérdések megfogalmazására, a válasz-
alternatívák kidolgozására, valamint azzal, hogy a feladatvállalás koordinálását a
magyar tudósok köztestülete, a Magyar Tudományos Akadémia végezze.

4.) Az Országgyűlés szükségesnek látja, hogy a jelen országgyűlési ciklusban
a magyar tudomány helyzetét és lehetőségeit rögzítő részletes elemzés készüljön
el. Ennek elkészítésére az Országgyűlés felkéri a Magyar Tudományos Akadémia
elnökét.

5.) Az Országgyűlés fontosnak itéli, hogy a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX.
törvény módosításáról szóló 1996. évi LXI. törvény végrehajtása során a tuda-
ományos kutatás és az egyetemi oktatás intézményeinek funkcionális közelítésére
kerüljön sor.

6.) Az Akadémia elnöke beszámolási kötelezettségének eredményesebbé tétele,
a tudomány autonómiájának erősítése, a felsőoktatás és a tudományos kutatás
közelítése céljából az Országgyűlés szükségesnek tartja a tudományt érintő —
mindenekelőtt a Magyar Tudományos Akadémiára és az Országos Tudományos
Kutatási Alapra vonatkozó — törvények módosítását.”

A határozatok nyugtázzák korábbi elképzelésünket. Olyan Akadémiát alakít-
sunk ki, amelyik *aktív a közéletben, és amelyik örködik a tudományművelés ön-
törvényszerűségén, megfogalmazza a kutatás igényeit.* (Ennek a felfogásnak szel-
lemében kértem az országgyűlés elnökét, hogy ezután lehessünk jelen az Ország-
gyűlésben. Megbízottunk állandó meghívottja az egyes bizottsági üléseknek, és
lehetőséget kaptunk arra is, hogy jelen legyünk a plenáris üléseken is.) Máris
javaslatot tettünk a tudományról szóló legközelebbi beszámoló politikai környe-
zetének átalakítására. Javasoltuk: nyilvánítsa az Országgyűlés november 3-át —
a Magyar Tudományos Akadémia alapításának napját — a *Tudomány Napjává*.
Ezen a napon nyilván meg az érdeklődők előtt a különböző kutatóintézetek,
tanszékek, laboratóriumok. Legyen ez a nap a nyitott intézetek napja, hasonlóan
a nagy nyugat-európai államok gyakorlatához. Ismeretterjesztő helyi előadásokkal,
bemutatókkal. És ekkor tárgyalja az Országgyűlés a tudományról szóló beszámolót.
Amikor a képviselőket lehetőleg nem szólítja el a számtalan bizottsági ülés.

Akadémia és az államigazgatás

A kormány — ezt tudatosítani kell magunkban, mint a pártoktól független
intézmény tagjaiban — nem egyszerűen a választásokon győztes pártok intézménye,
de az ország kormánya. Az adott választási periódusban a végrehajtó hatalom
irányítója. A demokrácia mércéje is, hogy a győztes pártok mennyire képesek a
hatalom birtokában nemcsak a saját választói bázisuk, de az *egész állampolgári
közösség érdekeit* képviselni. Nekünk tudósoknak, egyben magyar állampolgárok-
nak érdekünk, hogy Magyarországon olyan modern államszervezet alakuljon ki,
amelyik megszabadul a végrehajtó hatalom említett, örökletes túlsúlyától. Érde-
künk: olyan kormányok szolgálják a társadalmat, amelyek jogositványokat adnak

át az autonómiáknak, a köztestületeknek, a különböző típusú önkormányzatoknak. Ahhoz, hogy ez megvalósuljon, az szükséges, hogy maguk az önkormányzatok képesek legyenek megfogalmazni, milyen feladatokat tudnak átvállalni, és milyen jogosítványokat adjon át számukra a végrehajtó hatalom. És képesnek kell lenniük arra, hogy felmérjék, felkészültek-e ezen aktív önkormányzatiságra. Mit kell tenniük, hogy alkalmassá váljanak a rájuk bízott feladatok végrehajtására, s hogy azután megfelelő szinten beszámoljanak (elszámoljanak) az állam felé. Mind a törvényhozó, mind a végrehajtó hatalom felé. — Így foglalhatnám röviden össze azt a gondolatmenetet, tisztelt Közgyűlés, amelyet megválasztásom után a Miniszterelnök úrnak, majd a Művelődési miniszter úrnak előadtam. Szóban és írásban. Nem kevés aggály és tisztázatlan kérdés élt és él bennünk — nem tagadom. Ha a napi politika vonatának állomásait és vágányait követő végrehajtó hatalomhoz túl közel kerül egy autonómia, könnyen becsúszhat a vágányok közé. A szervezet ezen karamboljának következményeként könnyen sérülhet magának a tudományos kutatómunkának az autonómiája. Ha viszont Akadémiánk kiengedi szemhatárából a végrehajtó hatalmat, akkor lemaradhat a tudományt érintő költségvetési és jogszabályi döntésekről. (Beszélgetéseink gyakori témája: az elmúlt évek autonómia-értelmezésének egyik nagy deficitje éppen az volt, hogy lemaradtunk az egész oktatási és tudományos szférát meghatározó jogszabályok tárgyalási menetrendjéről.) Több, az Akadémián, a hazai és a nemzetközi tudományos szervezetekben vezető pozíciót betöltött kollégámmal folytattam erről eszmecsere-t. Vannak, akik az aktív közéleti Akadémia kiépítésétől féltik a tudományos közösséget magát. Többen indítványozták: az Akadémia elnöke kapjon állandó meghívottként kormánytagságot. Mondván: a hazai tudományosságról kell az Országgyűlésnek beszámolót készítenie. Praktikus indoklásuk: aki a végrehajtó hatalom napi munkájában nem vesz részt, az kimarad — ahogy mondták — a pénzosztásból. És nem ismeretlen az az álláspont sem, amelyik a „tudományirányításra” tudományügyi tárcát lát alkalmasnak. Mondván, így lesz igazán erős képviselője a tudománynak az államigazgatási szférában. Ez sem a mi felvetésünk, hiszen — mint arról már szóltunk ezen előadásban is — szerintünk végrehajtó hatalmi szinten kutatásirányításra nincs szükség. Nem tagadható, mindegyik álláspontnak van értelme és részbeni megalapozottsága.

A mi elképzelésünk szerint — ahogy az a korábbi ábrához fűzött megjegyzésekből is látszik — a végrehajtó hatalomban a tudomány jelenlétét a Tudománypolitikai Kollégiumnak kell ellátnia. A *tudomány szempontrendszer* a kormányzásban, s ezen szempontrendszernek minden tárca ügymenetében érvényesülnie kell. Vagyis: a tudománynak minden tárca működési területén jelen kell lennie. Az ipar, a technikai-műszaki fejlesztés, az agrárium, az egészségügy-szociálpolitika, az oktatás területein egyaránt. A tudománypolitika nem egy a szakigazgatási ágazatok közül. Világszerte feloldatlan ellentmondások ezek a kormányzati politikában. Szerintünk igen helyesen, immáron majd két évtizede a Tudománypolitikai Kollégiumban (korábban más névvel) együtt ülnek a végrehajtó hatalom legközvetlenebbül érintett tárcái és a tudományművelés autonóm szervezetei.

További kérdés, hogyan értelmezzük a törvénynek azt a mondatát, amely arról beszél, hogy az Akadémia véleményt nyilvánít a tudományt érintő minden kérdésről. Legyen ez a véleménynyilvánítás pusztán irodalmi termék? Vagy legyen kötelező érvényű, s a *végrehajtó hatalom minden egyes tárcája egyeztesse előzetesen az Akadémiával a maga jogszabály- és intézkedéstervezetét?* Ilyen irányban szeretnénk mi az 1994. évi törvényt kiegészíteni. (Azt már csak zárójelben jegyzem meg, itt a Közgyűlésnek: nem lesz egyszerű megfelelni egy ilyen kötelezettségnek, ha azt — úgymond — „kiharcoljuk” magunknak. Nem lesz könnyű megteremteni és meggyökereztetni egy ilyen, új típusú szaktudást és gyors reagálást igénylő tevékenységet, ilyen egységet létrehozni és elhelyezni az egészen más típusú célokra felépített akadémiai apparátusban.)

Voltak természetesen *vitáink* is. Közvetlenül a választás után, a minősítési rendszerről. A tudományos minősítésnek úgy van értelme, irtuk a kormánynak, ha azt tudományos autonómia adja. Az egyetemek, a helyi autonómiák, a helyi érvényességű PhD-t, míg az Akadémia, az országos autonómia az akadémiai doktori és akadémiai tagság minősítését. Döntés kérdése volt, hogy a költségvetés az országos érvényű minősítésekhez életre szólóan ad-e tudományos pótlékot. Vagyis: ahhoz, hogy ezt az anyagi díjazású kutatói minősítést egy kutató elérje, ahhoz disszertációkat kell nyilvános vitán megvédenie, komoly szakmai előminősítéseken átesnie szakbizottságok, akadémiai osztályok ülésein. Úgy éreztük, ezt a minősítési rendszert alterálja a Széchenyi-professzúra azzal, hogy egyéni pályázat alapján, a végrehajtó hatalom által kinevezett kuratórium értékelése alapján hoz létre egy, az akadémiai pótlékkal azonos szintű kvázi-minősítési rendszert. Nem a nyilvánosság, hanem intézmények — autonómia és kormányzat — között zajlott a vita. A Miniszterelnök úr személyes fellépése és a Művelődési miniszter úr megértése nyomán reméljük, hogy az egyébként teljes körű támogatásunkat élvező Széchenyi-professzúra valóban az lesz, amire hivatott: kutatói ösztöndíjrendszer, amelyből nem zárják ki az akadémiai minősítetteket, sőt az oktatásban részt vevő kutatókat sem. Így nem kontrázza az autonómiára épülő minősítési rendszerünket.

Külön vita tárgya lehet — feltehetően majd a tudománypolitikai alapelvek vitája nyújt erre alkalmat —, milyen specifikumok alapján tegyünk különbséget a végrehajtó hatalom mellett működő *tárca-kezelésben* lévő kutatóintézet-hálózat, valamint az *akadémiai és a tanszéki kutatóegységek* között. Mindenesetre kértük a Tudománypolitikai Kollégium elnökét, hogy az elhatározott akadémiai reformokkal egy időben történjék meg a tárcák kutatóintézeteinek felülvizsgálata — ha kell, konszolidációja — is. Egyugyanazon költségvetési forrásból táplálkozó, három különböző típusú kutatóbázis. Pontosabban épp az a kérésünk: állapítsuk meg a különbözőségeket és azonosságokat. Ha szükséges, a párhuzamosságot számoljuk fel, de ha szükséges, ha valahol hiány mutatkozik, akár a tárcákkal, egyetemekkel közösen, fejlesszünk is.

Ezen elképzeléseket alapjaiban elfogadták a politikai élet vezető személyiségei. Nemcsak a kormány elnöke, a művelődési, a pénzügyi, az ipari, földművelésügyi, egészségügyi-népjóléti, környezet- és területfejlesztési, a közlekedési tárca vezetője — akikkel személyes tárgyalásokat folytattunk a választás után —, de október-

december hónapokban az országgyűlési pártok vezetői is. Velük — mind kormánypárti, mind ellenzéki képviselőkkel — nyíltan cseréltünk eszmét a kormány, a politika irányába építendő kapcsolatrendszerünkről.

A kormány elismerte az új típusú feladatvállalások, a tudománypolitikai és közéleti szerepvállalás fontosságát, és elismeréssel fogadta, hogy az Akadémia eltökélte magát a belső reformokra. Ezt a partnerséget ismerte el részben az akadémikusi és az akadémiai doktori díjak emelésével is. És ezt a felfogást ismerte el költségvetési pozícióink általános javítása. A június 10-i induló tervezett költségvetési 230 milliós többletet végül is — ahogy arról majd a főttkár úr beszámolhat — sikerült 2 milliárd fölé juttatnunk. (Zárójelben jegyzem csak meg: a tárgyalásokon vissza-visszatérően hangoztatta a kormány: a reformkoncepció és a reformelemek nélkül nem fog menni a költségvetésünk általános emelése. Így nyertünk el az intézetkonszolidációra 600, a stratégiai témák kidolgozására 300, a belső reformokra a múlt évi tartalék terhére 80, illetve 50 millió és az akadémikusi-doktori díjemelésre kapott 389 millió forintot. És ezek eredménye az általános megértés, amely az egyéb tételekben is mutatkozik.)

Költségvetés, kincstár

A költségvetés, illetve az államháztartás az Akadémia egyetlen rendszeres pénzügyi forrása volt fél évszázadon át. (Sőt, hagyománya 1922-ig nyúlik vissza.) Igaz, nagy bevételeket jelentettek az állami vállalatok megrendelése, a műszaki és természettudományos szférában teremtettek is amolyan fél-piaci viszonyokat. Ennek — ahogy arról korábban szoltunk — vége. Tudomásul kell vennünk: a piacgazdaságban a piacorientált kutatási területeket hosszú távon a költségvetés csak részfinanszírozással vállalhatja. Most említettük: meg kell tanulnia az akadémiai vezetésnek, hol és hogyan segítheti kutatói közösségeit a nemzetközi grant-ekhez, meg kell tanulni beilleszkedni a világ tudományszervezési gyakorlatába. Ez jelenti többek között a *rendszerültást a tudománypolitikában*. Akárhogy is alakulnak azonban a finanszírozási arányok, bizonyos diszciplínák, illetve a tudományszervezés apparátusa, infrastruktúrája költségvetésre utalt lesz a következő évtizedekben is.

Az Akadémia vezetőinek tehát tisztában kell lenniük a költségvetés és az államháztartás természetével: képesnek kell lenniük arra, hogy leleménnyel és tekintéllyel a tudomány érdekeit érvényre juttassák. Úgy is, mint a magyar tudomány érdekérvényesítő intézménye, ismerniük kell a költségvetés-készítés technikáját, az évi költségvetés előkészítésének ütemét. Tájékozottnak kell lennünk az államélet egészének finanszírozási rendszerében. Hacsak nem akarunk passzív szemlélők lenni, és arra korlátozni tevékenységünket, hogy a tárcaközi (egyelőre nélkülünk zajló) egyeztetések után a nekünk maradt és leosztott pénzüsszeget tovább osszuk az intézetek, testületek felé. És így végeredményben *kifizetőhelyé*, ahogy most is mondják, titkársággá fokozzuk le magunkat. Nem csoda azután, ha intézeteink, osztályaink megkérdőjelezzik az ilyen leosztó szervezetet működtető adminisztráció értelmét, ahogy azt a Magyar Tudomány egyik idei vitája mutatja is. A költségvetés irányában folytatandó aktív ténykedés természetesen csak akkor lehet eredményes, ha az Akadémia a tudományon túli világ számára is értelmezhető, meggyőző koncepciót

tud felmutatni, konkrét feladatokat jelöl meg, amelyek teljesítésére vállalkozik is, e közfunkciók betöltéséhez alakítja belső szerkezetét. Ezt kéri azután megfinanszírozni a kormánytól és az Országgyűléstől. Ezt a különböző szintű politikai tárgyalásokon pártpolitikai elkötelezettségtől függetlenül egyértelműen szemünkbe mondták.

Sajátos *konfliktusa* támadt az Akadémiának a *Kincstárral*. Az elvi nézetkülönbségek pontos tisztázása sajnos elmaradt 1996 tavaszán. Most, amikor a Pénzügyminiszter urat meghívtuk az Akadémiára, vált előttünk világossá, hogy a magyarországi pénzügyi adminisztráció maga sem tisztázta: a Kincstárnak milyen jogai lehetnek az európai normák szerint költségvetési támogatást is élvező autonómiákkal szemben. „Is” — mondjuk, hangsúlyosan. Elismerjük: a Kincstárnak valóban ellenőriznie kell minden forint sorsát, amelyet az adófizetők pénzéből juttatnak. De hangsúlyozzuk: ma már intézeteink, tanszékeink jelentős része külföldi grant-ekből, alapítványokból szerzi be költségfedezetének jelentős (egyes esetekben nagyobb) részét. Ezt pedig nem lehet kincstári ellenőrzés alá helyezni az európai kultúrpolitikai joggyakorlat szerint. Ha ez megtörténik, elesünk e lehetőségektől. Egyelőre megállapodtunk a Kormánnyal, hogy az *akadémiai sajátosságokat magunk fogalmazzuk meg*, és azokat minisztertanácsi határozatban igyekszünk elismertetni. Elismerés a megértésért. A tárgyalások közepette tisztán látjuk: a helyzetet megnyugtatóan csak az Akadémiai Törvény módosításával lehet rendezni.

A törvény, és azon belül a tulajdon és az akadémiai gazdasági igazgatás jelenlegi szervezete feloldhatatlan ellentmondások elé állít bennünket az *intézeti dolgozók fizetésének ügyében*. Intézeteink állami tulajdont képeznek, dolgozóink az országos rendbe illeszkedő közalkalmazotti munkavállalók. Fizetésük így közvetlenül a kormányzattól függ. A bértárgyalásokon a közalkalmazottakat képviselő szakszervezetek állnak szemben a munkaadóval, a Kormánnyal. Amikor ez a tárgyalás sikertelen, akkor az intézeti dolgozók viszont nem a kormányon, hanem az akadémiai vezetésen kéri számon a kormány által beígért pénzüket. Azt a pénzt, amit az Akadémiához „nem küldtek le”. S mivel a mi kommunikációs képességünk is sok kívánnivalót hagy maga után, nem vagyunk képesek világosan megértetni az intézeti munkavállalókkal: a költségvetéstől az *Akadémia meghatározott feladatokra* kap támogatást. Pontosan megállapítva, külön tételként egyes intézetek költségvetését. Nem lehet az egyik tétel rovására a másikat növelni. A rendezetlenség a félreértések, félremagyarázások, alaptalan szemrehányások melegágya. Rossz közérzetet szül. Azután jön az elvtelen egyezkedés a tárcák és az Akadémia tisztviselői között. Tisztázatlan elveket a vitákban vádak követnek. Egyik oldalon mi állítjuk a helyzet kezelhetetlenségét, a nem tőlünk származó ígérek megalapozatlanságát. Másik oldalról teszik nekünk a szemrehányást, mondván: mi nem vagyunk felkészülve a sokmilliárdos vagyon megfelelő hasznosítására, ha kell, a vagyon gyarapítására, a fiatalításra és így tovább. Amiből többletforrást teremthetnénk. Csúsztatások, idegrontó alkudozások. Akárhol is kereshetők az okok, ma már úgy látjuk: a *„túlélési korszakot” követő valódi „rendszer váltás” első lépéseinek egyike szükségszerűen a költségvetéshez, a Kincstárhoz fűződő viszonyunk rendezése.*

Ezzel egy időben parancsoló szükség az autonómia tulajdonát képező törzsvagyon és rábizott vagyon értékgyarapító kezelésére való felkészülésünk. Meg kell vizsgálni, mennyiben van igaza a pénzügyminisztériumi adminisztrációnak, amennyiben már nem egyszerűen könyvelési, pénzügytechnikai-költségvetési szakértelemre van szükség, hanem az érték- és piaci viszonyok ismeretére, vagyongazdálkodási menedzser-felkészülésre és a tudománypolitikai szándékok egyidejű összhangjára. Mindezen problémák áttekintésére, tartalmi megtárgyalására, javaslatok kidolgozására egy Gazdasági és Költségvetési Elnöki Bizottságot küldtünk ki. Remélem — így látjuk a Főtítkár úrral együtt —, kézzelfogható haszna lesz működésének.

A művelődési tárca

Közismertek a Művelődési és Közoktatási Minisztérium és az Akadémia közötti folytonos torzszalkodások. 1949 óta — kisebb-nagyobb szünetekkel — tart a „szomszédvár háború”, *feszült viszony*. A feszültségek alapjai mélyek. Van-e értelme az oktatástól független kutatóintézeteknek, vajon nem a felsőoktatás fejlesztésétől elvont pénzeket tartják fenn az intézeteket? Miért nincs az intézeteknek valós szakmai felügyeletük? Mennyiben mérhető a rájuk fordított állami pénzek hasznosulása? Vajon nem minisztériumi jogokat gyakorol az Akadémia azzal, hogy az országos minősítés és önálló kutatóhálózat birtokában van? Ilyen és hasonló kérdések újravitatása volt évtizedeken át a napi ellentétek alapja.

Ez az ellentét azután újabb politikai töltést kapott a többpártrendszer kiépítése után. A '80-as évekre már legyengült pártosodás a kultúrában-tudományban ismét akkumulálta a tudományon kívüli, ideológiai álláspontokat. Az Akadémia gyakorlati, majd 1994-ben törvényben is rögzített autonómiája akadályát képezhette a tárcát éppen birtokló párt hatalmi aspirációinak. Az őrségváltók szemében az Akadémia a régi szakmai és politikai struktúrák konzerválója volt elsősorban. És táplálkozott a végrehajtó hatalom bizonyos köreinek Akadémia-ellenessége abból a tényből is, hogy az *akadémiai minősítési rendszer* túl bonyolult volt a gyorsan, politikai hátszéllel előrejutni akaró kollégák előtt. Itt könyveket, tanulmányokat kellett írni, nemzetközi és hazai konferenciákon helytállni, évtizedes aprómunkával türelmesen a magunk örömeire is dolgozni. Majd a történelem tisztázni fogja, milyen kiélezett harcok folytak 1996 júniusig...

A tárca jelenlegi vezetésével már májusban tárgyalásokat kezdeményeztünk. Jeleztük: ha két *szomszédvár* vagyunk is, mégis egy és *ugyanazon erődítményrendszer vonalán* helyezkedünk el. A Miniszter úr egyetértésével találkoztak azok az írásba foglalt elképzeléseim, amelyek a tudománypolitikában a végrehajtó hatalom és a költségvetésből finanszírozott autonómiák funkcióinak egyértelmű szétválasztására vonatkoznak. (Csak zárójelben jegyzem meg: elgondolkodtató, hogy a tárca elvben felügyeli az OTKÁ-t, s minden, az Akadémiát érintő jogszabályt ő terjeszt elő. Ez is a törvénykezés mulasztása, autonómiánk gyengesége. Ezen anomáliák feloldása, ugyanakkor a felsőoktatás és tudomány összhangjának számtalan részkérdése a következő esztendő tárgyalásainak lesz a témája.) Sok tisztázandó, eszmecseréket kívánó kérdéskör. Tisztázást és együttműködést indítványoztunk, és az elmúlt hónap tapasztalatai alapján biztató előjelekről számolhatok

be Önöknek. Remélem, a májusi közgyűlésen már konkrét megállapodásokról adhatunk számot. És általában Akadémiánk és a politikai intézményrendszer új típusú partnerségéről. Reméljük: javaslatokat terjeszthetünk elő arról is, ahogy erre az Országgyűlési Határozat felszólít: milyen módosításokat látunk szükségesnek az autonómiáinknak, működésünknek kereteket kijelölő törvény szövegén.

Tisztelt Közgyűlés!

A következő három év feladatairól beszélünk: *Akadémiánk helyéről a magyar szellemi életben, a tudományos intézményrendszerben, a tudománypolitikai szerepvállalásáról, a törvényhozó és végrehajtó hatalomhoz fűződő viszonyáról.* E témák után jelezniünk kell azt is: el vagyunk szánva arra is, hogy *Akadémiánk belső szerkezeti felépítését is felülvizsgáljuk.* Alkalmas-e ezen aktív tudományos, tudománypolitikai és közéleti szerep betöltésére? Igen. Ez a mi előlegezett válaszuk. Igen, ha végre tudjuk hajtani Akadémiánk belső konszolidációját is. Többéves, megfontolt lépések egymást követő folyamatában.

Most csak röviden a kezdetekről. Részletesen majd a következő, immáron belső problémáinkra összpontosító közgyűlésen.

A kutatóhálózat konszolidációja

Akadémiáinknak tudományos műhely jellegét kutatóintézeink és tudományos osztályaink kölcsönzik. Az elmúlt évtized finanszírozási zavarai, tudománypolitikai bizonytalanságai a szétzilálódás határára sodorták intézeteinket. Törvény ide, törvény oda, szétesik, szétmállik az egész hálózat — hasonlóan a Kiadóhoz, Könyvtárhoz —, ha nem fogunk hozzá a rendbehozatalhoz. A kormányzat és az Országgyűlés bizik abban, hogy *az új vezetés vállalkozik erre.* Ismerjük a félelmeket és a kétségeket. Mindenki tudja, hogy nem lehet mindent finanszírozni. Tudja, hogy a tudományszervezet struktúrájának változatlanlansága tarthatatlan. És azt is tudjuk, hogy gyakran éppen e merevségünk miatt kérdőjelezzik meg általában a független kutatóintézetek létét. És erősödik fel azok hangja, akik a nyugati — elsősorban angolszász — kultúrákhoz illeszkedő rendszert kívánnak, csak egyetemen fenntartott állami kutatóhelyeket tudnának elképzelni. Merevségünket érvként hangoztatva. Mondván: az oktatástól független kutatóintézet elbürokratizálódik és csak *akadály a élet megkívánta struktúraváltásnak.*

Elgondolkodtató tényhalmaz és kritika. Mégis nehezen szánjuk el magunkat. Vajon valóban a középkori céhekhez hasonlóan vigyázzuk saját szakterületünk, intézményeink változatlanlanságát? Való igaz, hogy már nem is diszciplinát, nem is tudományt, hanem telephelyet, létszámot védünk? Igaz, hogy ez az úgynevezett „mindent szinten tartás” az oka, hogy azokon a területeken is elmaradnak az átütő eredmények, amely területeken e kis ország költségvetése vagy az éppen kéznél lévő „szürkeállomány” azokra képes volna? Legjobb egységeink távoztak és távoznak az üzleti szférába. Kiürültek épületeink. Ma ugyanazon a négyzetméteren feleannyi fő dolgozik, mint 1989-ben. Neki kell tehát fognunk. Nem a

felülvizsgálatnak, a modernizációnak — ahogy többen javasolták —, hanem a konszolidációnak. Két alternatíva között választhatunk.

Az első javaslat szerint a mostani közgyűlésre elkészült volna egy, már intézeti szintre lebontott átszervezési javaslat. Elsősorban az elmúlt évek intézet-felülvizsgálatai és az apparátus valós helyszinismerete alapján. Mi másik javaslattal éltünk. Az intézethálózat vezetőivel és az osztályokkal együttműködve konzultatív egyeztetések sorozatával alakítsuk ki javaslatunkat. Szempont legyen az egyetemes tudomány és a magyar társadalom fejlődési igényeinek összhangba hozatala. Az 1949-72 között kialakult rendszer egészének mérlegre tétele. Az elmaradt fejlesztések mérlegelése is. Egy új, az *ezredfordulón nemzetközileg versenyképes kutatóhálózat kiformálása*. Diszciplinánként vizsgáljuk meg, szükség van-e főállású kutatókat tömörítő kutatóintézetre a szakmán belül, s ha igen, akkor annak az Akadémián van-e a helye? Ezt követi a kutatási tematikák, a ráfordított kutatói erők, a költségek számbavétele. Mindezt az *intézetigazgatókkal, az osztályokkal, a kuratóriumokkal* együttműködve. Az intézetek önértékelése lehet kiindulópont. Azt ismerjük. A végpont: a diszciplinaszintű értékelés és feladatmeghatározás. Erről kell majd a legközelebbi közgyűlésnek, és előtte az osztályoknak, a kuratóriumoknak nyilatkozniuk. Világos képet alkothatunk: valóban szükséges-e a kutatóhálózat és milyen terjedelemben? Ezt a vitát is lezárni kívánjuk, hosszú távra. Amit megtartásra fontosnak, vagy fejlesztésre érdemesnek találunk, amellet viszont kiállunk. Azzal törödni kell. A *bizonytalansággal szemben konszolidálni a kutatói tevékenységet*. Kollégáim — elsősorban a Főtitkár úr — mindezek véghezvitelére egy kilenctagú bizottság felállítását javasolták, amely végigvezeti a konszolidáció folyamatát. Ezt a Konszolidációs Bizottságot az elnök vezeti. Tagjai: a főtitkár, főtitkár-helyettes, a három alelnök és a három kuratóriumi elnök. A *konszolidációt mi folyamatnak tekintjük, hároméves folyamatnak*. Reméljük, hogy a kilenc tagú bizottság elég erős lesz ahhoz, hogy *körültekintéssel, türelemmel, következetességgel* jó elvi döntéslehetőséget terjesszen májusban a közgyűlés elé.

Tudományos osztályok

A tudományos műhely másik eleme az osztály. A tudományos osztály és az osztályok keretében működő szakmai bizottságok a tudományos vitafórumokat jelentik. De vajon kapnak-e a tudományos osztályok *megfelelő életteret* az új törvény értelmében? A legtöbb válasz: „nem”, „aligha”. Az osztályok adminisztratív fórumokká váltak. Végig kell gondolnunk a következő fél évben, vajon Akadémiánkból *miként tudunk a viták, a tudományos eszmecserék fórumát teremteni?*

A „belső üzem”

Kiszámíthatóság, megbízhatóság — ez az, ami hiányzik egész hazai közéletünkben. Az Akadémia vezetését ezen alapfogalmak követésére szeretnénk bírni. Ugyanakkor képesség a rögtönzésre. Mert ez is szükséges. De csak szükség esetén, s ne ez legyen az irányadó.

Első változtatásunk a döntéselőkészítésben a *heti vezetői értekezlet* intézményének megteremtése. Elnök, főtitkár, főtitkár-helyettes és a két titkárságvezető tárgyalja a napi tennivalókat. Itt készítjük elő az elnöki tanácsadó testületek, azaz a Vezetői Kollégium és az Elnökségi ülés napirendjeit. Az elnök és a főtitkár között teljes a kommunikáció, az együttműködés. Rendszeresen ülésezik a *Vezetői Kollégium*. Voltak, akik azt mondták, okafogyottá vált, hiszen az elnök és a főtitkár között együttműködés uralkodik. Szerintünk mégis szükség van a Vezetői Kollégiumra mint fórumra. *Egyéni felelősségvállalás, de a kollektívával együtt hozott döntés* — ennél jobb alapelvet nem ismerünk. Igen sok hasznos tanács, megfontolás itt fogalmazódik meg. És itt tárgyaljuk meg az elnökségi ülés napirendjeit is. Zavaró viszont számunkra az *Elnökség* jelenlegi jogi helyzete. Ha tehetünk szubjektív megjegyzéseket. Az Elnökség csak tanácsadó testület — hogy a törvényt idézzük. De vajon nem kevés ez a jogositvány? A törvény szerint az elnököt jelenleg semmi sem korlátozza. Ő vezeti az Akadémiát. (Ám ehhez semmi eszköze.) Vajon helyes, hogy az évi kétszeri közgyűlésen kívül semmi sem korlátozza elhatárolásaiban? Ugyanakkor döntéseit — ugyanúgy a főtitkár döntéseit — semmi sem legitimálja? Helyes-e, hogy a törvény a főtitkár urat elválasztja a tudományos osztályoktól? Vajon a szakigazgatás és a testület szétválasztása nem akadály a működőképességnek, a hatékony köztestületiség kiépítésének?

A döntés-előkészítésben sajátos szerepet tölthetnek be az *elnöki* (vagy elnöki-főtitkári) *bizottságok*. Olyan társadalmi munkában működtetett testületek legyenek ezek, amelyek valóban tanácsadókból állnak: általános tudománypolitikai állásfoglalás vagy nagy horderejű elnökségi döntés előtt foglaljanak állást. Reményeim szerint az 1997. év folyamán ezek rendszeres működése megindulhat. Aki közfunkciót tölt be, annak döntést kell hoznia. A legjobb felkészültség mellett is tévedhet, dönthet kedvezőtlenül. Az elnök, a főtitkár és mi mindnyájan. A vezető feladata, hogy gondoskodjék arról: *a döntést valódi eszmecsere, megfelelő előkészítő folyamat előzze meg.*

Köztestületiség

A legtöbb gondot a köztestületiség érvényre juttatása okozza. Mindenki, akinek része volt a törvény előkészítésében, állítja, hogy a köztestületiséget úgymond a politika erőltette rá az Akadémia vezetőségére. Én hajlok azt mondani: logikus, jó erőltetés volt. Az általunk elképzelt Akadémiának alapja lehet. Igaz, nem biztos, hogy ebben a formában. Ismét kérdéseket kell feltennünk. Mit jelent egy kutatónak, hogy a köztestület körébe tartozik? Mit kap ettől a köztestülettől és mit ad ő — elnézést, hogy így fogalmazunk — a köztestületnek? Elgondolásaink vannak. De ezek még tervek, megvalósításuk lesz a próba, amelyekről a májusi közgyűlésen adhatunk számot. Sikerül-e jövő évben pótolni az Almanach elmaradásait és a köztestületnek, illetve a közgyűlésnek kezébe adni? Sikeres lesz-e az Akadémiai Hírek újraindítása, de most már igényes formában, a köztestületi tagokhoz is eljuttatva? A választás utáni napokban bejártuk a Székház felújítás alatt álló területeit, és kértük, hogy változtassunk a terveken. Hozzunk létre egy olyan angol típusú klubot, amelynek tagjai közé a köztestületi tagok beléphetnek, s

amely klub „zárt” otthont adhat a hazai tudós közösség klubéletének. Vagyis segítse elő a klub, hogy az Akadémia a hazai tudományos közélet első számú otthona legyen a kutatói társadalom szabad idejében is.

Három év feladatairól

Mindezek után, Tiszelt Közgyűlés, engedjék meg, hogy néhány mondatban — mintegy összegzőként is — előadjam következtetéseimet: mit tartunk az elkövetkező három év legfontosabb feladatainak.

Első következtetésünk: *törekednünk kell az Akadémia autonómiájának fejlesztésére*. Az ehhez szükséges belső adminisztrációs egységeket ki kell építeni. Rendezni kell viszonyunkat a törvényhozó és a végrehajtó hatalomhoz, a társadalmi és érdekképviselői szervezetekhez. Megválasztásunk három esztendejére kiható feladat. Segíteni kívánjuk általában a magyar társadalmat abban, hogy az autonómiák, a kamarák, az önkormányzatok megtalálják helyüket a jövő század Magyarországon.

Másodszer: az Akadémia mint a magyar tudományos kutatás koordinátora vállalkozzon a *Tudomány az ezredfordulón* című elemzés elkészítésére, a viták koordinálására, és vegyünk részt az *új tudománypolitikai alapelvek megfogalmazásában*. (Ez az 1997. év feladata.)

Harmadszor: az 1994. évi törvényre alapozva *tökéletesítenünk kell az Akadémia belső szervezetét*: kíséreljük meg a tudományos köztestület „beüzemelését”, kibontani értelmét az osztályok, szakmai bizottságok segítségével. Tegyük képessé Akadémiánkat arra, hogy kétévenként színvonalas beszámolót készíthessünk az Országgyűlésnek a hazai tudományról, hogy élni tudjunk az autonómiánkra ruházott jogokkal és javakkal.

Negyedszer: végre kell hajtánunk az akadémiai *intézethálózat konszolidációját*. Ez a következő három esztendő feladata.

És végül: az állam és a nemzet előtt álló *stratégiai alternatívák* megfogalmazásához mozgósítanunk és koordinálnunk kell a magyarországi „szürkeállományt”.

Sok ez? Kevés? A tudósok hozzászórtak, hogy a jól kételkedő kérdések vezetnek a legjobb hipotézisekhez, a leggyümölcsözőbb eredményekhez. Valós feladatok állítása és jó hipotézis a kivitelhez. Ez a mostani dolgunk. Tetterő a végrehajtáshoz és képesség a szükséges folytonos korrekciókhoz. És közben újabb kérdéseket állítani egymás és a magunk részére. Így összegezném én azt a nyári beszélgetéssorozatot akadémikus társaimmal, amelyről többször tettem említést előadásomban és amelyből az erőt merítettem, hogy elképzeléseimmel a közgyűlés elé lépjek. Mert ezek a beszélgetések arról győztek meg: ebben a köztestületben sokkal több tenni akarás, sokkal több szikra halmozódott föl, mint amire mi külön-külön magányosan íróasztalaink, műszereink mellett gondolunk. Ezért is bizom abban, hogy ezeket a feladatainkat együtt, egyének, osztályok, közgyűlés képesek leszünk megvalósítani. Köszönöm figyelmüket.